

**ARTiT - Ανάπτυξη Καινοτόμων
Μεθόδων για την Εκπαίδευση των
Εκπαιδευτών:
Έκθεση Αξιολόγησης της Πιλοτικής
Εφαρμογής της Μεθοδολογίας**

Education and Culture DG

Το σχέδιο αυτό χρηματοδοτήθηκε με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
Η παρούσα δημοσίευση (ανακοίνωση) δεσμεύει μόνο τον συντάκτη της και η Επιτροπή
δεν ευθύνεται για τυχόν χρήση των πληροφοριών που περιέχονται σε αυτήν.

Lifelong Learning Programme

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	7
1. ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΕΣ.....	7
1.1. Εισαγωγή.....	7
1.2. Τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτών.....	7
1.3. Η χρήση μεθόδων που βασίζονται στην τέχνη.....	7
1.4. Οι στάσεις των εκπαιδευτών.....	8
2. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΩΝ	10
2.1. Εισαγωγή.....	10
2.2. Οι εντυπώσεις από το σεμινάριο	10
2.3. Γνώμες για τη μεθοδολογία και το υλικό του ARTiT	11
2.4. Γνώμες για τις επιπτώσεις του σεμιναρίου.....	11
3. ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΜΕΝΟΙ.....	12
3.1. Τα χαρακτηριστικά.....	12
3.2. Οι αρχικές στάσεις.....	13
3.3. Η ικανότητα για δημιουργική/κριτική σκέψη.....	15
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	19
4. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	19
5. ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΜΕΝΩΝ.....	21
5.1. Απόψεις για το ARTiT.....	21
5.2. Απόψεις για τη μέθοδο.....	23
6. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ / ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ.....	25
7. Η ΕΞΟΙΚΕΙΩΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ.....	26
8. ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΩΝ.....	28
8.1. Οι απόψεις μετά την πιλοτική εφαρμογή.....	28
8.2. Οι τελικές απόψεις για το ARTiT, τη μέθοδο και το υλικό.....	30
9. ΟΙ ΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΩΝ.....	32
10. Η ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΕΧΝΟΓΝΩΣΙΑΣ.....	35
11. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ	37
ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ	39
ΕΠΙΜΕΤΡΟ.....	41
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	42
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ.....	43

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Βασικός στόχος του ARTiT είναι να εφοδιάσει του εκπαιδευτές με ένα πλήρες σύνολο μεθόδων, εργαλείων και ικανοτήτων προκειμένου να μπορούν να αναπτύξουν και να αξιολογούν καινοτόμα εκπαιδευτικά πακέτα, τα οποία θα ενισχύουν τη δημιουργικότητα και την κριτική σκέψη των εκπαιδευομένων μέσω της αξιοποίησης της τέχνης.

Για να εκπληρωθούν οι στόχοι του ARTiT πραγματοποιήθηκαν τα εξής:

- Αναπτύχθηκε εκπαιδευτική μεθοδολογία βασισμένη στην αξιοποίηση της τέχνης και στο αντίστοιχο εκπαιδευτικό υλικό.
- Διεξήχθη πρόγραμμα εκπαίδευσης εκπαιδευτών.
- Έγινε πιλοτική εφαρμογή της μεθόδου σε όλες τις χώρες που συμμετείχαν.
- Οι εκπαιδευτές σχεδίασαν το δικό τους εκπαιδευτικό πρόγραμμα βασισμένο στη μεθοδολογία του ARTiT.

Η διαδικασία της αξιολόγησης στοχεύει να διερευνήσει το βαθμό στον οποίο ο βασικός σκοπός του ARTiT επιτεύχθηκε. Επιπλέον, εξετάζουμε τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάστηκαν το πρόγραμμα εκπαίδευσης εκπαιδευτών και τα πιλοτικά προγράμματα εφαρμογής (βαθμός ικανοποίησης των συμμετεχόντων, παράγοντες που διευκόλυναν ή δυσκόλεψαν τη μαθησιακή διεργασία, το βαθμό στον οποίο αρχικά οι εκπαιδευτές και στη συνέχεια οι εκπαιδευόμενοι εξοικειώθηκαν με τη μάθηση που βασίζεται στην αξιοποίηση της τέχνης και ανέπτυξαν θετική στάση απέναντί της, η εξέλιξη που διαπιστώθηκε στη διάρκεια του προγράμματος αναφορικά με την ικανότητα των συμμετεχόντων για δημιουργική/κριτική σκέψη.

Προκειμένου να προσεγγίσουμε αυτούς τους στόχους της αξιολόγησης, διαμορφώθηκαν τα ακόλουθα ερωτηματολόγια, τα οποία συμπληρώθηκαν από τους εκπαιδευτές και τους εκπαιδευόμενους σε βάθος χρόνου:

- 1^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευτές (συμπληρώθηκε πριν την έναρξη του προγράμματος εκπαίδευσης εκπαιδευτών). Εξερευνά τις στάσεις και τις προσδοκίες απέναντι στο ARTiT και στη μάθηση που βασίζεται στην αξιοποίηση της τέχνης, καθώς και το βαθμό της σχετικής εμπειρίας.
- 2^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευτές (συμπληρώθηκε μετά το τέλος του σεμιναρίου εκπαίδευσης εκπαιδευτών). Εξερευνά το βαθμό ικανοποίησης των εκπαιδευτών σχετικά με το σεμινάριο, καθώς και τις απόψεις τους σχετικά με τη μεθοδολογία και το εκπαιδευτικό υλικό του ARTiT.
- 3^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευτές (συμπληρώθηκε μετά το τέλος της πιλοτικής εφαρμογής). Εξετάζει, βήμα βήμα, τον τρόπο με τον οποίο οι εκπαιδευτές εφάρμοσαν τα πιλοτικά προγράμματα, ώστε να διερευνήσει το βαθμό εκπλήρωσης των στόχων του ARTiT. Επίσης περιλαμβάνει ένα φύλλο παρατήρησης το οποίο συμπληρώθηκε από τους εκπαιδευτές μετά την εφαρμογή της μεθοδολογίας.

- 4^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευτές (συμπληρώθηκε μετά το σχεδιασμό εκπαιδευτικού προγράμματος από τους ίδιους τους εκπαιδευτές). Διερευνά το βαθμό ικανοποίησής τους σχετικά με το ARTiT, και πιο συγκεκριμένα σχετικά με τη μεθοδολογία και το υλικό του. Επίσης, διερευνά το βαθμό ανάπτυξης των στάσεων των εκπαιδευτών σχετικά με τη βασισμένη στην τέχνη μάθηση, καθώς και την ικανότητά τους να την εφαρμόζουν.
- 1^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευομένους (συμπληρώθηκε στην έναρξη του πιλοτικού προγράμματος). Εξερευνά τις απόψεις και τις προσδοκίες των εκπαιδευομένων σχετικά με τη βασισμένη στην τέχνη μάθηση, καθώς και το βαθμό εξοικειώσής τους με έργα τέχνης.
- 2^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευομένους (συμπληρώθηκε από υπο-ομάδες εκπαιδευομένων κατά τη διάρκεια του πιλοτικού προγράμματος). Περιέχει μια ανοικτή ερώτηση, στοχεύοντας στη συλλογή των απόψεων των εκπαιδευομένων σχετικά με ένα συγκεκριμένο θέμα. Αυτές οι απόψεις συγκρίθηκαν με εκείνες που οι εκπαιδευόμενοι εξέφρασαν μέσω του 3^{ου} ερωτηματολογίου, ώστε να εξεταστεί η ανάπτυξη των ικανοτήτων τους που αφορούν στη δημιουργικότητα και την κριτική σκέψη.
- 3^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευομένους (συμπληρώθηκε από υπο-ομάδες εκπαιδευομένων στη λήξη του πιλοτικού προγράμματος). Στόχος ήταν να συλλεγούν οι απόψεις των εκπαιδευομένων για το ίδιο θέμα (ερώτημα) που προσέγγισαν μέσω του 2^{ου} ερωτηματολογίου.
- 4^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευόμενους (συμπληρώθηκε ατομικά, στο τέλος του πιλοτικού προγράμματος). Διερευνά το βαθμό της ικανοποίησής τους από το ARTiT και πιο συγκεκριμένα από τη βασισμένη στην τέχνη μάθηση, καθώς επίσης και το βαθμό εξοικειώσής τους με έργα τέχνης μετά την εμπειρία της συμμετοχής τους στο πρόγραμμα.

Η δομή της Έκθεσης

Η παρούσα Έκθεση ακολουθεί τη χρονική σειρά των σταδίων του ARTiT. Στο Πρώτο Μέρος, παρουσιάζονται τα δεδομένα που υπήρχαν ή προέκυψαν πριν την έναρξη του προγράμματος: Τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευομένων, οι στάσεις τους απέναντι στο ARTiT και στη βασισμένη στην τέχνη μεθοδολογία του, η ικανότητα για δημιουργική/κριτική σκέψη που χαρακτήριζε τους εκπαιδευόμενους. Επίσης, παρουσιάζονται δεδομένα που αφορούν στο σεμινάριο εκπαίδευσης εκπαιδευτών, το οποίο πραγματοποιήθηκε πριν την έναρξη του προγράμματος.

Στο Δεύτερο Μέρος, παρουσιάζονται τα πεπραγμένα του προγράμματος, καθώς και οι απόψεις των εκπαιδευομένων και των εκπαιδευτών και πιο ειδικά για τη μεθοδολογία και το υλικό του. Επίσης παρουσιάζονται στοιχεία που αφορούν στο βαθμό ανάπτυξης της ικανότητας των εκπαιδευόμενων για δημιουργική/κριτική σκέψη, καθώς και στο βαθμό εξοικειώσής τους με τα έργα τέχνης. Τέλος, παρουσιάζονται τα δεδομένα από την εργασία σχεδιασμού μιας διδακτικής ενότητας που πραγματοποίησαν οι εκπαιδευτές.

Περιορισμοί της προσέγγισης

Η παρούσα Έκθεση δεν αποτελεί προϊόν μιας έρευνας που γίνεται με ακαδημαϊκούς όρους. Υπόκειται σε περιορισμούς, που συναρτώνται με τις ιδιαιτερότητες του προς αξιολόγηση έργου: Οι πληθυσμοί-στόχοι των εκπαιδευομένων και των εκπαιδευτών δεν προήλθαν από αντιπροσωπευτική δειγματοληψία. Επίσης οι πόροι του έργου δεν επέτρεπαν την περαιτέρω χρήση τεχνικών αξιολόγησης, όπως είναι η συστηματική παρατήρηση ή οι συνεντεύξεις. Έτσι, η Έκθεση περιορίζεται στην ανάλυση δεδομένων που συγκεντρώθηκαν από ερωτηματολόγια προς εκπαιδευόμενους και εκπαιδευτές, από την καταγραφή της αυτοπαρατήρησης των εκπαιδευτών, καθώς και από την ανάλυση του περιεχομένου κειμένων που εκπόνησαν οι εκπαιδευόμενοι. Για αυτούς τους λόγους, συχνά αναφέρεται μέσα στην Έκθεση ότι τα ευρήματα που προέκυψαν αποτελούν ενδείξεις και δεν πρέπει να ερμηνευτούν ως θέσφατα.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

1. ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΕΣ

1.1. Εισαγωγή

Στο πρόγραμμα έλαβαν μέρος 22 εκπαιδευτές οι οποίοι παρακολούθησαν το σεμινάριο της εκπαίδευσης των εκπαιδευτών πριν αρχίσει η πιλοτική εφαρμογή. Έξι ήταν από τη Δανία, έξι από την Ελλάδα, έξι από τη Ρουμανία και τέσσερις από τη Σουηδία. Προδιαγραφή του προγράμματος ήταν ότι θα έπρεπε *minimum* να εφαρμοστεί από δώδεκα εκπαιδευτές συνολικά. Τελικά, εφαρμόστηκε από 19 (πέντε Δανοί, πέντε Έλληνες, έξι Ρουμάνοι, τρεις Σουηδοί) εκ των οποίων τέσσερις Ρουμάνοι και δύο Σουηδοί έκαναν συνδιδασκαλία στην ίδια ομάδα εκπαιδευομένων και έτσι το πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε 16 ομάδες.

Με δεδομένο ότι η μελέτη αξιολόγησης ενδιαφέρεται να καταγράψει την εξέλιξη των απόψεων των εκπαιδευτών από την έναρξη έως το τέλος της εφαρμογής του προγράμματος, στην παρούσα Έκθεση επιλέξαμε να επεξεργαστούμε τα δεδομένα που αφορούν στους 19 εκπαιδευτές που εφάρμοσαν πλήρως το πρόγραμμα.

1.2. Τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτών

- Δεκαέξι (16) είναι γυναίκες και τρεις (3) άνδρες¹.
- Οι περισσότεροι (10) έχουν ηλικία 41-50 ετών, ενώ 6 είναι 31-40 ετών και 3 άνω των 50 ετών¹.
- Οι περισσότεροι (14) έχουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση, ενώ 5 έχουν τελειώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση¹.
- Οι περισσότεροι (15) έχουν κάποιες ειδικές γνώσεις σε ένα ή περισσότερα είδη τέχνης².

1.3. Η χρήση μεθόδων που βασίζονται στην τέχνη

Σε ό,τι αφορά στις απαντήσεις των εκπαιδευτών στην ερώτηση εάν χρησιμοποιούσαν την επεξεργασία έργων τέχνης στη διδασκαλία τους πριν ενταχθούν στο ARTiT, 5 απάντησαν «πολύ συχνά» και άλλοι 6 «αρκετά συχνά». Ήταν αρκετοί εκείνοι που απάντησαν «σπάνια» (4 άτομα) ή «καθόλου» (4)³. Επίσης, στην ερώτηση «*Χρησιμοποιείτε κάποια συγκεκριμένη μεθοδολογία ή συγκεκριμένα κριτήρια προκειμένου να επιλέγετε τα έργα τέχνης;*»⁴ οι περισσότεροι ανέφεραν ορισμένους αυτοσχέδιους, εμπειρικούς τρόπους εκπαίδευσης και μόνο 3 ανέφεραν κάποια γνωστή από τη βιβλιογραφία μέθοδο (Perkins 2, Pollok).

Τα δεδομένα αυτά βρίσκονται σε συνάφεια με εκείνα της Συνθετικής Έκθεσης του ARTiT, που είχε δείξει ότι αν και αρκετοί οι εκπαιδευτές ενηλίκων χρησιμοποιούν έργα τέχνης στη

¹ Τα στοιχεία προέκυψαν από την Δήλωση Συμμετοχής που κατέθεσαν οι εκπαιδευτές.

² Ερώτηση 12 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

³ Ερωτήσεις 1 και 2 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

⁴ Ερώτηση 2στ του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

μαθησιακή διεργασία, είναι εντούτοις ελάχιστοι εκείνοι που χρησιμοποιούν συστηματικά κάποια συγκεκριμένη μέθοδο ή/και έχουν εκπαιδευτεί ειδικά για αυτό το σκοπό.

1.4. Οι στάσεις των εκπαιδευτών

Από την άλλη, οι αρχικές στάσεις των εκπαιδευτών απέναντι στην τέχνη, στην εκπαίδευση μέσω της τέχνης, καθώς και απέναντι στο ARTiT ήταν πολύ θετικές. Συγκεκριμένα:

- Στην ερώτηση «Σας αρέσει η Τέχνη;» 15 απάντησαν «πολύ» και 4 «αρκετά»⁵.
- Επίσης τούς τέθηκε η ανοικτή ερώτηση «Πώς νοιώθετε σχετικά με τη χρησιμοποίηση έργων τέχνης στη μαθησιακή διεργασία;»⁶. Έγινε ανάλυση περιεχομένου των απαντήσεων (από κάθε απάντηση αντλήθηκαν οι κυριότερες αναφορές — έως δύο). Όπως ήταν αναμενόμενο από εκπαιδευτές ενηλίκων, οι περισσότερες αναφορές τους (9) επικεντρώθηκαν στη χρησιμότητα που μπορεί να έχει η μέθοδος στη διδασκαλία. Στον Πίνακα 1 φαίνεται η κατανομή των αναφορών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Απαντήσεις των εκπαιδευτών στην ερώτηση «Πώς νοιώθετε σε σχέση με τη χρησιμοποίηση έργων τέχνης στην εκπαιδευτική διεργασία;»

	Αριθμός αναφορών
Μπορεί να χρησιμεύσει στη διδασκαλία (διεύρυνση των γνώσεων και ικανοτήτων των εκπαιδευομένων, υποκίνηση του ενδιαφέροντος, ενδυνάμωση της αυτο-κατανόησης, υποβοήθηση στην κατανόηση των ζητημάτων που εξετάζονται κ.ά.)	9
Είναι πολύ καλή, θετική μέθοδος	6
Είναι ενδιαφέρουσα μέθοδος	5
ΣΥΝΟΛΟ	20
Ένας εκπαιδευτής δεν απάντησε.	

- Στην ανοικτή ερώτηση «Με ποιο τρόπο νομίζετε ότι η τέχνη μπορεί να διευκολύνει τη μαθησιακή διεργασία;»⁷ η ανάλυση του περιεχομένου των απαντήσεων (προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση) έδειξε ότι οι εκπαιδευτές του προγράμματος ήταν σε μεγάλο βαθμό ενήμεροι για τα πλεονεκτήματα της χρήσης αυτής της μεθόδου (Πίνακας 2).

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν υπήρξε καμιά ευθεία αναφορά στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, που αποτελούσε έναν από τους βασικούς στόχους του ARTiT. Για αυτό το

⁵ Βλ. ερώτηση 3 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές. Επίσης, στο ίδιο ερωτηματολόγιο υπήρξαν ερωτήσεις (4-7) αναφορικά με τα έργα τέχνης που προτιμούν οι εκπαιδευτές στα πεδία των εικαστικών τεχνών, της λογοτεχνίας, του κινηματογράφου και της μουσικής. Οι απαντήσεις τους πρόσφεραν πολύτιμες πληροφορίες, που αξιοποιήθηκαν από τους σχεδιαστές και τους εκπαιδευτές των εκπαιδευτών του προγράμματος, έτσι ώστε τα έργα τέχνης που χρησιμοποιήθηκαν να μπορούν να υποκινήσουν τη θετική προδιάθεση των εκπαιδευτών.

⁶ Ερώτηση 8 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

⁷ Ερώτηση 9 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

λόγο, στο σεμινάριο της εκπαίδευσης των εκπαιδευτών δόθηκε ιδιαίτερη σημασία σε αυτό το ζήτημα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Απαντήσεις των εκπαιδευτών στην ερώτηση «Με ποιο τρόπο νομίζετε ότι η τέχνη μπορεί να διευκολύνει τη μαθησιακή διεργασία;»

	Αριθμός αναφορών
Υποκινεί το ενδιαφέρον/Εμπλέκει ενεργητικά τους εκπαιδευόμενους στην επεξεργασία των θεμάτων	10
Διευκολύνει τη βαθύτερη/εκτενέστερη προσέγγιση των θεμάτων	9
Ευνοεί τόσο την ορθολογική επεξεργασία όσο και την έκφραση των συναισθημάτων ή/και της φαντασίας	7
ΣΥΝΟΛΟ	26

Επιπλέον, οι εκπαιδευτές ερωτήθηκαν σχετικά με τις προσδοκίες τους από το ARTIT⁸. Βαθμολογώντας σε μια κλίμακα 1=χαμηλές προσδοκίες, έως 5=πολύ υψηλές προσδοκίες, 14 μεταξύ των εκπαιδευτών σημείωσαν 5 ή 4, ενώ 5 σημείωσαν 3 (μέσος όρος 4,2). Οι αιτιολογήσεις που έδωσαν είχαν το ίδιο κατά βάση σκεπτικό, αν και εκφράστηκαν με διαφορετικούς τρόπους: Ανέμεναν από το πρόγραμμα να προσφέρει στους ίδιους και στους εκπαιδευόμενούς τους νέες, καινοτόμες, δημιουργικές ιδέες και πρακτικές.

Τέλος, έγινε ανάλυση περιεχομένου των απαντήσεων στην ανοικτή ερώτηση «Ποια θα μπορούσε να είναι τα εμπόδια στη χρήση της τέχνης στη μάθηση;»⁹ (προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση). Οι περισσότερες αναφορές (13) επισήμαναν τις δυσκολίες που πιθανόν θα προέρχονταν από τις αντιστάσεις των εκπαιδευομένων απέναντι στη νέα μέθοδο λόγω της έλλειψης εξοικείωσής τους με αυτήν. Επίσης, 5 αναφορές επισήμαναν ότι η χρήση της μεθόδου απαιτεί αρκετή επένδυση χρόνου τόσο από τους εκπαιδευτές όσο και από τους εκπαιδευόμενους. Μόνο 2 εκπαιδευτές ανέφεραν ως δυσκολία τη διαδικασία επιλογής κατάλληλων έργων τέχνης. Τέλος, 2 απάντησαν ότι δεν θεωρούν ότι υπάρχουν δυσκολίες. Συμπερασματικά, οι εκπαιδευτές έδειξαν ότι εμπιστεύονταν την τεχνογνωσία και το υλικό που επρόκειτο να τους προσφέρει το ARTIT, είχαν ωστόσο αρκετές επιφυλάξεις για τον τρόπο με τον οποίο θα ανταποκρίνονταν οι συμμετέχοντες.

⁸ Ερώτηση 11 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

⁹ Ερώτηση 10 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

2. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΩΝ

2.1. Εισαγωγή

Το πενθήμερο σεμινάριο της εκπαίδευσης των εκπαιδευτών είχε στόχους: α) Να τους εξοικειώσει με τη μεθοδολογία, καθώς και με τα υλικά του προγράμματος, βασικός κορμός των οποίων ήταν ένα αρχείο με 98 έργα τέχνης, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στη διάρκεια της πολιτικής εφαρμογής. β) Να τους εξοικειώσει με τους τρόπους ανάπτυξης της δημιουργικής/κριτικής σκέψης στην εκπαίδευση ενηλίκων – ιδιαίτερα με τους τρόπους ανάπτυξης του κριτικού στοχασμού, όπου οι εκπαιδευτές φαινόταν να έχουν ανάγκη υποστήριξης. γ) Να τους δώσει εφόδια, ώστε μετά την πιλοτική εφαρμογή να μπορούν να εφαρμόζουν τη μεθοδολογία του ARTiT ευέλικτα, σε οποιοδήποτε πλαίσιο εκπαίδευσης ενηλίκων, ανάλογα με τις συνθήκες και τις ανάγκες των εκπαιδευομένων.

Στο τέλος του σεμιναρίου, οι 19 εκπαιδευτές συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο αξιολόγησης. Οι απαντήσεις παρουσιάζονται στις ενότητες 2.2 – 2.4 και δείχνουν ότι οι στόχοι επιτεύχθηκαν σε μεγάλο βαθμό.

2.2. Οι εντυπώσεις από το σεμινάριο¹⁰

Στην ερώτηση «Σας άρεσε το σεμινάριο εκπαίδευσης εκπαιδευτών», (κλίμακα από 1 = καθόλου έως 5 = πάρα πολύ), 6 εκπαιδευτές σημείωσαν 5, ενώ 13 σημείωσαν 4 (μέσος όρος 4,3). Η ανάλυση περιεχομένου των αιτιολογήσεων που έδωσαν στη σχετική ανοικτή ερώτηση (προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση) αποτυπώνεται στον Πίνακα 3.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Οι εκπαιδευτές αιτιολογούν την άποψή τους για το σεμινάριο εκπαίδευσης εκπαιδευτών που παρακολούθησαν

	Αριθμός αναφορών
Το σεμινάριο μάς προσέφερε ιδέες και τεχνικές, ώστε να μπορούμε να εφαρμόζουμε τη μεθοδολογία του ARTiT	10
Εμπλουτιστήκαμε μέσα από την ομαδική δουλειά και τη συνεργασία με τους άλλους εκπαιδευτές	10
Το σεμινάριο ήταν καλά οργανωμένο (σύνδεση θεωρίας και πράξης, δημιουργικό μαθησιακό κλίμα, καλοί εκπαιδευτές εκπαιδευτών)	7
Ήταν πολύ ενδιαφέρον / Έδειξε τρόπους για να σκεφτόμαστε διαφορετικά	5
Η πενθήμερη διαδικασία ήταν εντατική / αρκετά κουραστική	2
ΣΥΝΟΛΟ	34

¹⁰ Τα στοιχεία που παρουσιάζονται σε αυτήν την ενότητα, όπως και στην επόμενη (2.3) προέρχονται από τις απαντήσεις των εκπαιδευτών στο 2^ο ερωτηματολόγιο που συμπλήρωσαν, αμέσως μετά τη λήξη του σεμιναρίου της εκπαίδευσής τους.

2.3. Γνώμες για τη μεθοδολογία και το υλικό του ARTiT

Επίσης πολύ θετικές ήταν οι γνώμες που εκφράστηκαν σε δύο ανοικτές ερωτήσεις, που αφορούσαν στη μεθοδολογία και στο υλικό του ARTiT (προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές από κάθε απάντηση).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Γνώμες των εκπαιδευτών για τη μεθοδολογία και το υλικό του ARTiT	
Μεθοδολογία	Αριθμός αναφορών
Καινοτομική / Ενδιαφέρουσα / Επιτρέπει τη διερεύνηση θεμάτων με δημιουργικό, καινοτομικό, κριτικό τρόπο	11
Καλά δομημένη μεθοδολογία	10
Εύκολα κατανοητή και εφαρμόσιμη	5
Θα έπρεπε να είναι περισσότερο απλή	2
ΣΥΝΟΛΟ	28
Υλικό	Αριθμός αναφορών
Καλά οργανωμένο / Ενδιαφέρον	11
Εύκολα κατανοητό και εφαρμόσιμο	6
Έπρεπε να έχει μικρότερο όγκο	4
Έπρεπε να περιέχει περισσότερα έργα σύγχρονης τέχνης	3
ΣΥΝΟΛΟ	24

2.4. Γνώμες για τις επιπτώσεις του σεμιναρίου

Τέλος, έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε τις γνώμες που εξέφρασαν οι 19 εκπαιδευτές αργότερα, όταν τελείωσαν την πιλοτική εφαρμογή, σχετικά με την επίπτωση που είχε το σεμινάριο της εκπαίδευσής τους στον τρόπο που εφάρμοσαν το ARTiT. Στην ερώτηση «Σε ποιο βαθμό το σεμινάριο εκπαίδευσης εκπαιδευτών σας βοήθησε στην εφαρμογή της μεθοδολογίας του ARTiT;»¹¹, 13 απάντησαν “πάρα πολύ” και 6 “πολύ”. Στην αιτιολόγηση της απάντησής τους όλοι ανεξαιρέτως ανέφεραν ότι το σεμινάριο τούς βοήθησε να κατανοήσουν βαθύτερα τη μεθοδολογία. Επιπλέον, 9 ανέφεραν ότι τούς βοήθησε ιδιαίτερα η πρακτική άσκηση που έγινε στη διάρκεια του σεμιναρίου, 5 ανέφεραν ότι βοηθήθηκαν από το υλικό και 4 ότι εμπλουτίστηκαν από την αλληλεπίδραση με τους άλλους συναδέλφους τους.

Ας εξετάσουμε τώρα ποια ήταν τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευομένων και οι στάσεις τους κατά την έναρξη του προγράμματος.

¹¹ Ερώτηση 11 του 3^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

3. ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΜΕΝΟΙ

3.1. Τα χαρακτηριστικά

Στο πρόγραμμα πήραν μέρος 212 εκπαιδευόμενοι, κατανομημένοι σε 16 ομάδες: 5 ομάδες λειτούργησαν στη Δανία, 5 στην Ελλάδα, 4 στην Ρουμανία και 2 στη Σουηδία.

Οι **οργανισμοί εκπαίδευσης ενηλίκων** μέσα στους οποίους εργάστηκαν οι ομάδες ήταν 3 φορείς γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων, 4 Πανεπιστήμια και Κολέγια, 3 Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, 2 οργανισμοί κατάρτισης ανέργων, 1 επιχείρηση, 1 οργανισμός απεξάρτησης, 1 φυλακή και 1 μουσείο¹².

Τα ερωτηματολόγια της αξιολόγησης, τα αποτελέσματα των οποίων παρουσιάζονται παρακάτω, συμπληρώθηκαν από 186 εκπαιδευόμενους, δεδομένου ότι εκείνοι που συμμετείχαν σε μια ομάδα στη Δανία και σε μια στη Ρουμανία είχαν δυσκολία στη γραπτή παρουσίαση των απόψεών τους¹³.

Σε ό,τι αφορά στο **φύλο**, 66% ήταν γυναίκες και 34% άνδρες.

Ως προς την **ηλικία**, η μεγάλη πλειοψηφία ήταν μεταξύ 30-50 ετών (32% 41-50 και 30% 31-40). Ωστόσο, υπήρχε και αρκετά ισχυρή αντιπροσώπευση των νέων (23% έως 30 ετών) καθώς και των άνω των 50 ετών (15%).

Η **επαγγελματική κατάσταση** των συμμετεχόντων είχε ως εξής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Επαγγελματική κατάσταση των συμμετεχόντων		
	%	N
Άνεργοι	19%	35
Εκπαιδευτικοί (πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, εκπαιδευτές ενηλίκων, εκπαιδευτικοί ειδικής αγωγής)	24%	45
Υπάλληλοι	19%	35
Διευθυντικά στελέχη	17%	32
Φοιτητές, Εκπαιδευόμενοι σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων	10%	19
Εργάτες	4%	7
Επιχειρηματίες, Βιοτέχνες	3%	6
Άλλοι	4%	7
ΣΥΝΟΛΟ	100%	186

Ως προς την **εκπαίδευση** που είχαν λάβει, οι περισσότεροι (65%) είχαν τελειώσει το Πανεπιστήμιο, ενώ 23% είχαν τελειώσει τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Επίσης, 12% ήταν απόφοιτοι υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

¹² Τα στοιχεία προέκυψαν από τις ερωτήσεις 1α και 1β του 3^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

¹³ Τα στοιχεία που παρουσιάζονται παρακάτω στην ενότητα 3.1 αντλήθηκαν από τις απαντήσεις στις ερωτήσεις 1-4 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευόμενους.

3.2. Οι αρχικές στάσεις

Το επίκεντρο της μεθόδου του ARTiT ήταν η επεξεργασία έργων τέχνης με στόχο την ανάπτυξη δημιουργικής και κριτικής σκέψης γύρω από ορισμένα θέματα. Θεωρήσαμε λοιπόν ότι η στάση των εκπαιδευομένων απέναντι στην τέχνη αποτελούσε παράγοντα που θα μπορούσε να επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία ολόκληρου του προγράμματος. Για αυτό το λόγο, στην έναρξη του προγράμματος τέθηκε στους συμμετέχοντες η ερώτηση «Σας αρέσει η τέχνη;»¹⁴. Η πλειοψηφία (57%) εξέφρασε θετική στάση, υπήρξε όμως και μια σημαντική μερίδα (43%) που εξέφρασε αρνητική ή αμφίθυμη στάση (Πίνακας 6).

**ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Απαντήσεις των εκπαιδευομένων στην ερώτηση
“Σας αρέσει η τέχνη;”**

	% αναφορών		N
Καθόλου	2%	} 43%	4
Λίγο	17%		31
Αρκετά	24%		45
Πολύ	33%	} 57%	61
Πάρα πολύ	24%		45
ΣΥΝΟΛΟ	100%		186

Αυτά τα δεδομένα έστειλαν ένα ισχυρό μήνυμα προς το ARTiT, ότι θα έπρεπε να καταβληθεί ιδιαίτερη προσπάθεια προκειμένου να επιτευχθεί η εξοικείωση των εκπαιδευομένων απέναντι στη διεργασία της επεξεργασίας των έργων τέχνης. Αυτό το ζήτημα λοιπόν λήφθηκε προσεκτικά υπόψη στη διεργασία της επιλογής των έργων που αποτέλεσαν το αρχείο του προγράμματος και επίσης στο σχεδιασμό της εκπαίδευσης των εκπαιδευτών.

Για να κατανοήσουμε περισσότερο τις προδιαθέσεις των συμμετεχόντων απέναντι στα έργα τέχνης, τους ζητήσαμε επίσης – όπως κάναμε και για τους εκπαιδευτές τους – να αναφέρουν ορισμένα έργα που τους αρέσουν από τα πεδία των εικαστικών τεχνών, της λογοτεχνίας, της μουσικής και του κινηματογράφου¹⁵. Τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν πρόσφεραν πολύτιμες πληροφορίες στους σχεδιαστές, στους εκπαιδευτές των εκπαιδευτών και στους εκπαιδευτές του προγράμματος και τους βοήθησαν να λάβουν υπόψη την αισθητική εμπειρία και τις προτιμήσεις των συμμετεχόντων.

Τέλος, θελήσαμε να διερευνήσουμε ειδικότερα τη στάση των συμμετεχόντων απέναντι στην κρίσιμη συνιστώσα της μεθόδου του προγράμματος, που ήταν η επαφή με την τέχνη. Συγκεκριμένα, ερωτήθηκαν πώς αισθάνονται σχετικά με τη χρησιμοποίηση έργων τέχνης στο πλαίσιο της εκπαίδευσης¹⁶. Έγινε ανάλυση του περιεχομένου των απαντήσεών τους και προσμετρήθηκαν οι κυριότερες – έως δύο – αναφορές από κάθε απάντηση (Πίνακας 7).

¹⁴ Ερώτηση 5 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευόμενους.

¹⁵ Ερωτήσεις 6-9 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευόμενους.

¹⁶ Ερώτηση 10 του 1^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευόμενους.

**ΠΙΝΑΚΑΣ 7: Απαντήσεις των εκπαιδευομένων στην ερώτηση
«Πώς νοιώθετε σε σχέση με τη χρησιμοποίηση έργων τέχνης
στη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας;»**

	% αναφορών	N
Έκφραση γενικά θετικής, ανοικτής διάθεσης απέναντι στη μέθοδο	36%	66
Είναι μέθοδος ενδιαφέρουσα / καινοτομική / δημιουργική	33%	42
Είναι χρήσιμη για τη διδασκαλία	18%	33
Αυτή η μέθοδος μπορεί να αναπτύσσει την προσωπικότητα, τη φαντασία, και να διευρύνει τους γνωστικούς ορίζοντες	13%	24
Δίνει τη δυνατότητα να μάθουμε περισσότερα για την Τέχνη	4%	7
Είναι απαιτητική μέθοδος για τους εκπαιδευτές ή /και τους εκπαιδευόμενους	3%	5
Δεν γνωρίζω/Δεν έχω σχέση με την τέχνη / Δεν νομίζω ότι θα μου αρέσει / Έχω ουδέτερη στάση	3%	5
ΣΥΝΟΛΟ	100%	182

Δεν απάντησαν 33 εκπαιδευόμενοι.

Οι απαντήσεις έδειξαν ότι στην έναρξη του προγράμματος, αν και οι μισοί περίπου συμμετέχοντες δεν είχαν ιδιαίτερα θετική διάθεση απέναντι στην τέχνη, όπως αποτυπώθηκε στον Πίνακα 6, ωστόσο στη μεγάλη πλειοψηφία τους εκδήλωναν το ενδιαφέρον τους να δοκιμάσουν την αισθητική εμπειρία στο πλαίσιο της εκπαίδευσής τους¹⁷. Το 36% των αναφορών εξέφρασαν με γενικά λόγια μια θετική διάθεση (λ.χ. «Είναι θετικό να χρησιμοποιούνται μέθοδοι βασισμένες στην τέχνη», «Πιστεύω ότι θα μου αρέσει»). Ακόμα 23% των αναφορών εξέφρασαν πιο συγκεκριμένα την παραδοχή ότι η χρήση των έργων τέχνης είναι μέθοδος ενδιαφέρουσα / καινοτομική (λ.χ. «Είναι πολύ ενδιαφέρουσα προοπτική και σίγουρα θα βοηθήσει τους σπουδαστές ενός θέματος», «Πιστεύω ότι είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα και καινοτομική ιδέα. Είμαι πολύ περίεργη να την βιώσω στην πράξη»).

Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι ένα σημαντικό μέρος των αναφορών (18%) επισήμαιναν τη χρησιμότητα της μεθόδου στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων (λ.χ. «Η χρήση των μεθόδων που βασίζονται στην τέχνη επαυξάνει το ενδιαφέρον για τη μάθηση, ενθαρρύνει, δημιουργεί θετικό και υποστηρικτικό κλίμα για συζήτηση», «Μέσω της τέχνης οι σπουδαστές μπορούν να αφομοιώσουν ευκολότερα την προσφερόμενη γνώση»). Αρκετές μάλιστα αναφορές (13%) προχώρησαν περισσότερο, εξηγώντας ότι η μέθοδος βοηθάει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, της φαντασίας και των γνωστικών οριζόντων (λ.χ. «Ενεργοποιεί τη συναισθηματική πλευρά των ανθρώπων και διευρύνει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και επεξεργαζόμαστε τα ερεθίσματα», «Πιστεύω ότι η χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση καλλιεργεί τη φαντασία, τη συναισθηματική και βιωματική μάθηση. Διευρύνει τους γνωστικούς ορίζοντες και την κριτική σκέψη»). Ακόμα, 4% των αναφορών υποστήριξαν ότι η χρήση της μεθόδου δίνει τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να προσεγγίσουν περισσότερο την τέχνη.

¹⁷ Αυτό το εύρημα είναι συναφές με τα συμπεράσματα του μέρους της Συνθετικής Έκθεσης του ARTiT που αναφέρεται στις διαθέσεις των εκπαιδευομένων στη Δανία, Ελλάδα, Ρουμανία και Σουηδία σε σχέση με τη χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση. Διαπιστώθηκε ότι η πλειοψηφία των εκπαιδευομένων, ιδιαίτερα στην Ελλάδα και τη Σουηδία, έχει θετική στάση.

Ωστόσο, υπήρχαν και ορισμένες διαφορετικές απόψεις: 3% επισήμαναν ότι η μέθοδος είναι απαιτητική, ενώ 3% εξέφρασαν ουδέτερη ή αρνητική στάση. Επίσης, σημειώνεται ότι 33 μεταξύ των συμμετεχόντων δεν απάντησαν στην ερώτηση, πράγμα που ίσως υποδηλώνει την αμφιθυμία τους σε σχέση με τη μέθοδο την οποία επρόκειτο να βιώσουν.

Από το σύνολο αυτών των δεδομένων προέκυψαν δύο σημαντικά συμπεράσματα: α) Η μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευομένων, αν και δεν ήταν εξοικειωμένη με την αισθητική εμπειρία, είχε τη λανθάνουσα προσμονή να τη βιώσει μέσα στο εκπαιδευτικό πλαίσιο. Σε αυτήν την προσμονή έδινε διέξοδο το ARTiT, το οποίο αποκτούσε έτσι μια θετική δυναμική. β) Το πρόγραμμα θα έπρεπε να χειριστεί με ιδιαίτερη προσοχή τη μερίδα των συμμετεχόντων που εξέφραζαν δυσκολία εξοικείωσης με τη μέθοδο.

3.3. Η ικανότητα για δημιουργική/κριτική σκέψη

Μεθοδολογική προσέγγιση

Βασικός στόχος του ARTiT είναι η ανάπτυξη της δημιουργικής και κριτικής σκέψης μέσα από την επαφή με την τέχνη. Είχε λοιπόν μεγάλη σημασία για την αξιολόγηση του προγράμματος η διεργασία αποτίμησης της εξέλιξης της ικανότητας των συμμετεχόντων να πραγματεύονται δημιουργικά και κριτικά τα ζητήματα που μελετούν. Για να μπορέσει να γίνει αυτό ακολουθήσαμε τα εξής βήματα:

- Στην έναρξη του πρώτου μαθήματος που παρακολούθησε κάθε ομάδα εκπαιδευομένων, τούς ζητήθηκε να χωριστούν σε υποομάδες και να απαντήσουν, γράφοντας ένα μικρό κείμενο επάνω σε ένα ερώτημα σχετικό με το θέμα που επρόκειτο να επεξεργαστούν (2^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευόμενους). Η εργασία σε υποομάδες προτιμήθηκε από την εργασία κατ' άτομο, γιατί με αυτό τον τρόπο επιδιώξαμε να αυξηθεί η αλληλεπίδραση μεταξύ των εκπαιδευομένων.
- Στο τέλος των μαθημάτων επαναλήφθηκε η ίδια διαδικασία, με στόχο να συγκριθούν τα αρχικά κείμενα των υποομάδων με τα τελικά, έτσι ώστε να διαπιστωθεί εάν υπήρξε κάποια εξέλιξη στη δημιουργική και κριτική ικανότητα των εκπαιδευομένων να πραγματεύονται τα ζητήματα (3ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευόμενους).
- Για να καταστεί εφικτή η ποσοτικοποίηση της σύγκρισης, χρειαζόταν να κατασκευαστεί μια Κλίμακα, έτσι ώστε κάθε κείμενο να καταταχθεί σε μία από τις βαθμίδες της και να λάβει αντίστοιχη βαθμολόγηση. Έτσι, κατασκευάσαμε την «Κλίμακα Αποτίμησης της Δημιουργικής / Κριτικής Σκέψης». Η διαμόρφωση της Κλίμακας βασίστηκε στους ορισμούς της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας που είχε υιοθετήσει το ARTiT¹⁸. Οι ορισμοί αυτοί αντλούνται από τις ιδέες των Dewey, Eisner, Freire, Gardner και Perkins (βλ. στο ίδιο κείμενο, στην ενότητα «Project's theoretical framework» και στη βιβλιογραφία).
- Τα κείμενα των εκπαιδευομένων κατατάσσονταν σε μία από τις τρεις βαθμίδες της Κλίμακας:

¹⁸ «Κριτική σκέψη είναι ένας στοχαστικός τρόπος σκέπτεσθαι, που εξετάζει την ορθολογικότητα των ιδεών και περιέχει την αξιολόγηση και αναδιαμόρφωση των στερεοτυπικών, οπισθοδρομικών παραδοχών, οι οποίες εκλαμβάνονται ως δεδομένες. Δημιουργικότητα είναι μια σύνθετη ικανότητα, η οποία οδηγεί σε ιδέες και λύσεις που είναι ασυνήθιστες, μοναδικές, εναλλακτικές, ποικίλες, ανοικτές σε νέες εμπειρίες και οπτικές γωνίες, και που περιέχουν πολλαπλές διαπραγματεύσεις ενός εξεταζόμενου θέματος» (Η Μεθοδολογία και τα Εκπαιδευτικά Υλικά του ARTiT, σ. 9).

α. Στην πρώτη βαθμίδα, που έχει τη χαμηλότερη βαθμολόγηση (1), κατατάσσονταν κείμενα που δεν περιείχαν ενδείξεις κριτικής / δημιουργικής επεξεργασίας του θέματος. Οι ιδέες που εκφράζονταν ήταν συνηθισμένες, οι εξεταζόμενες όψεις του θέματος ήταν λίγες, καθώς επίσης δεν διαφαινόταν κάποια διάθεση κριτικής διερεύνησης στερεοτυπικών παραδοχών.

Παράδειγμα: Απαντώντας στην ερώτηση «Ποια είναι η γνώμη σας για το ρόλο των γυναικών στη σύγχρονη κοινωνία;», μια υποομάδα ανέργων γυναικών μιας παραδοσιακής κοινότητας έγραψε (στην αρχή του πρώτου μαθήματος):

«Στη σημερινή εποχή ο ρόλος των γυναικών έχει διευρυνθεί σε σχέση με παλαιότερα. Έχουν αρχίσει να διεκδικούν θέσεις στην αγορά εργασίας. Σήμερα οι περισσότερες γυναίκες έχουν ένα επάγγελμα, και όχι μόνο το ρόλο της νοικοκυράς στο σπίτι. Η γνώμη και η παρουσία τους έχει ισχύ.»

β. Στη δεύτερη βαθμίδα, που έχει βαθμολόγηση (2), κατατάσσονταν κείμενα που προσέγγιζαν περισσότερες διαστάσεις του θέματος, ωστόσο ήταν ακόμα περιγραφικά – δεν εμπεριείχαν καθαρά τη διάθεση για κριτική διερεύνηση των παραδοχών.

Παράδειγμα (κείμενο μιας άλλης υποομάδας των ανέργων γυναικών στην ίδια ερώτηση, στο τέλος των μαθημάτων):

«Ο ρόλος των γυναικών στη σύγχρονη κοινωνία είναι πολυδιάστατος. Είναι νοικοκυρές και μητέρες και σύντροφοι – σύζυγοι και επαγγελματίες. Ο ρόλος είναι ο ίδιος, όμως οι ρυθμοί και οι συνθήκες της ζωής μας έχουν αλλάξει. Σήμερα, όπως παλιά, η προσωπικότητα της γυναίκας είναι το ίδιο δυναμική. Οι σημερινές συνθήκες την αναγκάζουν να βρει δουλειά, δεν υπάρχουν πλέον στερεότυπα, και μπορεί να εργαστεί όπου επιθυμεί. Οι γυναίκες έχουν φιλοδοξίες, σπουδάζουν, εργάζονται, έχουν οικογένεια, και διακρίνονται σε όλους τους τομείς της ζωής.»

γ. Στην τρίτη βαθμίδα, που έχει βαθμολόγηση (3), κατατάσσονταν τα κείμενα που εξέταζαν πολλές παραμέτρους του θέματος, ενώ ταυτόχρονα εξέφραζαν μια διάθεση κριτικής συνειδητοποίησης στερεοτυπικών / οπισθοδρομικών παραδοχών, καθώς και, ενδεχομένως, μια διάθεση δράσης με στόχο την αλλαγή.

Παράδειγμα (απάντηση υποομάδας των ανέργων γυναικών στην ίδια ερώτηση, στο τέλος των μαθημάτων):

«Ο ρόλος της γυναίκας σήμερα είναι πολύπλευρος και εξισορροπητικός. Είναι παράλληλα εργαζόμενη, σύζυγος, μητέρα. Συνεπώς, είναι ο πυρήνας της οικογένειας όσο και της κοινωνίας, γιατί πρέπει να μεταδώσει ξεκάθαρους στόχους στα παιδιά της. Άρα η γυναίκα έχει ξεκάθαρους στόχους προσφοράς και αγάπης, που χρειάζονται μεν θυσίες, αλλά παράλληλα αποτελούν το κλειδί της ευτυχίας, που αποφέρει καρπούς τόσο στην ίδια τη γυναίκα όσο και στην οικογένεια, αλλά και στην κοινωνία. Η σημασία της εργασίας είναι πολύ σημαντική, γιατί μέσα από αυτή βοηθάει την οικογένειά της βιοποριστικά, αλλά και η ίδια διακρίνεται στον επαγγελματικό τομέα και κάνει καριέρα όπως ο άνδρας. Διεκδικεί χώρο και χρόνο για την προσωπική της ζωή.»

Περιορισμοί της προσέγγισης: Ασφαλώς, η παραπάνω μεθοδολογική προσέγγιση υπόκειται σε περιορισμούς. Από τη μία, από τις 16 ομάδες που λειτούργησαν στο ARTiT στάθηκε δυνατόν να συγκεντρωθούν κείμενα μόνο από 10, οι οποίες συντονίστηκαν από 12 εκπαιδευτές. Στις άλλες ομάδες, όπως εξήγησαν οι εκπαιδευτές, δεν διαμορφώθηκαν κατάλληλες συνθήκες για τη σύνταξη αυτών των κειμένων, είτε λόγω έλλειψης χρόνου, είτε/και γιατί οι εκπαιδευόμενοι δυσκολεύονταν να εκφράσουν συμπυκνωμένα τις απόψεις τους σε ένα κείμενο. Από την άλλη, τα κείμενα που συντάχθηκαν ήταν, λόγω της πίεσης χρόνου, πολύ μικρά, συνεπώς δεν προσφέρονταν για μια εκτεταμένη ανάλυση περιεχομένου, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε ασφαλέστερα συμπεράσματα. Για αυτούς τους λόγους, θεωρούμε ότι η προσέγγισή μας δεν έχει πλήρη αποδεικτική δύναμη. Περιορίζεται να καταγράψει *ενδείξεις* σχετικά με την ικανότητα των εκπαιδευομένων για δημιουργική/κριτική σκέψη.

Τα δεδομένα

Στον Πίνακα 8 παρουσιάζεται, ανά ομάδα, ο μέσος όρος βαθμολόγησης των κειμένων που συνέταξαν οι υποομάδες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8: Βαθμολόγηση, στην έναρξη του προγράμματος, της ικανότητας των εκπαιδευομένων για δημιουργική / κριτική σκέψη (μέσος όρος ανά ομάδα εκπαιδευομένων)

A/A Ομάδων	Βαθμολόγηση σύμφωνα με την Κλίμακα 1-3
1	1,5
2	1,0
3	2,0
4	2,2
5	2,7
6	2,0
7	2,7
8	2,0
9	2,2
10	2,2
Μέσος όρος	2,0

Θεωρήσαμε ότι θα είχε ενδιαφέρον να συσχετιστεί η βαθμολόγηση κάθε ομάδας με τα κοινωνικά-εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά της. Προέκυψε ότι τη χαμηλότερη βαθμολόγηση (έως 1,5) συγκέντρωναν η προαναφερθείσα ομάδα ανέργων γυναικών, καθώς και μια ομάδα σε σχολείο δεύτερης ευκαιρίας, ενώ την υψηλότερη βαθμολόγηση (πάνω από 2,5) είχε μια ομάδα των στελεχών ενός μουσείου και μια σε οργανισμό εκπαίδευσης ενηλίκων.

Όπως θα δούμε στην Ενότητα 6 της Έκθεσης, στη διάρκεια του προγράμματος προέκυψαν ενδείξεις ότι υπήρξε ανάπτυξη της ικανότητας των εκπαιδευομένων για κριτική/δημιουργική σκέψη, ιδιαίτερα εκείνων που στην έναρξη εμφάνιζαν αδυναμία.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

4. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ

Οι 16 ομάδες της πιλοτικής εφαρμογής επεξεργάστηκαν ένα ή δύο από τα υπο-θέματα που περιλάμβανε το πρόγραμμα¹⁹, όπως φαίνεται στον Πίνακα 9.

Φτώχεια και Περιθωριοποίηση	4
Φύλο	4
Μετανάστευση / Κινητικότητα	3
Διαπολιτισμικές σχέσεις	3
Εναρμόνιση εργασίας και προσωπικής ζωής	2
Η ταυτότητα του δημιουργικά και κριτικά σκεπτόμενου εκπαιδευτή	2
Ο διάλογος στην εκπαίδευση ενηλίκων	1

Σε ό, τι αφορά στη χρονική διάρκεια της εφαρμογής του ARTiT, είχε συμφωνηθεί με τους εκπαιδευτές η εξής προδιαγραφή. Τα έξι στάδια της μεθοδολογίας θα έπρεπε να εφαρμοστούν μέσα σε ένα χρονικό πλαίσιο 10 ωρών, ανεξάρτητα αν το μάθημα ορισμένων εκπαιδευτών διαρκούσε συνολικά περισσότερες ώρες. Μέσα σε αυτές τις 10 ώρες, η επεξεργασία έργων τέχνης θα έπρεπε να έχει *minimum* διάρκεια 4 ωρών. Από την πιλοτική εφαρμογή προέκυψαν τα ακόλουθα δεδομένα.

- α. Όπως εξήγησαν αρκετοί εκπαιδευτές, αντιμετώπισαν πίεση χρόνου προκειμένου να εφαρμόσουν τη μεθοδολογία του ARTiT. Το μάθημα των περισσότερων (11) διαρκούσε συνολικά 10 ώρες²⁰, όσες δηλαδή ήταν και οι ώρες της εφαρμογής του ARTiT, συνεπώς έπρεπε να ταυτίσουν τη μεθοδολογία του μαθήματός τους με τη μεθοδολογία του ARTiT. Αυτό το γεγονός δυσκόλεψε αρκετούς εκπαιδευτές, γιατί έπρεπε να αναπροσαρμόσουν ριζικά τον σχεδιασμό του μαθήματος που δίδασκαν έτσι ώστε να ενσωματωθεί η μεθοδολογία του προγράμματος. Επίσης, δυσκολεύτηκαν ορισμένοι εκπαιδευόμενοι, οι οποίοι θεώρησαν ότι η βασισμένη στην τέχνη μέθοδος αφαιρούσε χρόνο από τη συνηθισμένη διδασκαλία του μαθήματός τους (βλ. και την ανάλυση των δεδομένων του Πίνακα 12).
- β. Σε ό, τι αφορά στον χρόνο που διατέθηκε για την βασισμένη στην τέχνη εκπαίδευση (δηλαδή στο 5^ο στάδιο της μεθοδολογίας του ARTiT)²¹:
 - Εννέα ομάδες αφιέρωσαν το *minimum* των 4 ωρών (γεγονός που ασφαλώς σχετίζεται με την πίεση χρόνου που αντιμετώπιζαν).
 - Επτά ομάδες αφιέρωσαν 5-9 ώρες.

Ο Πίνακας 10 δείχνει το είδος των μορφών τέχνης που χρησιμοποιήθηκαν²². Τα εικαστικά έργα χρησιμοποιήθηκαν σε όλες σχεδόν τις ομάδες, γεγονός που πιθανόν οφείλεται,

¹⁹ Ερώτηση 5β του 3^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

²⁰ Στοιχεία από τις απαντήσεις στην ερώτηση 4 του 3^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

²¹ Στοιχεία από τις απαντήσεις στην ερώτηση 5α του 3^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

σύμφωνα με προφορικές δηλώσεις των εκπαιδευτών, στο ότι είναι τοποθετημένα ως όλον απέναντι στους αποδέκτες, συνεπώς δεν απαιτούν από αυτούς να παρακολουθούν την εξέλιξη μιας ροής, όπως συμβαίνει με τα κινηματογραφικά, λογοτεχνικά και μουσικά έργα. Επίσης, σύμφωνα με τους εκπαιδευτές, η ανάλυση ενός εικαστικού έργου απαιτεί συνήθως λιγότερο χρόνο από ότι η ανάλυση έργων τέχνης που έχουν άλλη μορφή. Εξάλλου, για τον ίδιο λόγο, από το πεδίο της λογοτεχνίας χρησιμοποιήθηκαν τα ποιήματα και όχι τα εκτενή αποσπάσματα μυθιστορημάτων. Από την άλλη, το γεγονός ότι σε 9/16 ομάδες αξιοποιήθηκαν κινηματογραφικά έργα οφείλεται πιθανόν στην εξοικείωση των εκπαιδευτών και των εκπαιδευομένων με την 7^η τέχνη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10: Έργα από διάφορες μορφές τέχνης που χρησιμοποιήθηκαν ανά ομάδα

Μορφή τέχνης	Αριθμός Ομάδων
Εικαστικές τέχνες	6
Εικαστικές τέχνες και κινηματογράφος	6
Εικαστικές τέχνες, κινηματογράφος, λογοτεχνία, μουσική	2
Εικαστικές τέχνες και λογοτεχνία	1
Κινηματογράφος και λογοτεχνία	1
	ΣΥΝΟΛΟ
	16

Σε ό,τι αφορά στον τρόπο συμμετοχής των εκπαιδευομένων στην επιλογή των έργων τέχνης²³ (βλ. τους πέντε εναλλακτικούς τρόπους στο κείμενο *Μεθοδολογία του ARTiT*, σ. 13), η μεγάλη πλειοψηφία των ομάδων (13/16) επέλεξε τον πρώτο τρόπο: “Οι εκπαιδευτές προτείνουν στους συμμετέχοντες μια ποικιλία έργων τέχνης και οι εκπαιδευόμενοι προσδιορίζουν τα έργα που προτιμούν και τη σειρά με την οποία θα τα προσεγγίσουν” (ό.π.). Πιθανόν αυτή η επιλογή σχετίζεται με το ότι οι άλλοι τρόποι συμμετοχής απαιτούν περισσότερο χρόνο, τον οποίο δεν διέθεταν οι ομάδες. Το ίδιο ισχύει και για τις επιλογές που έκαναν οι εκπαιδευτές ανάμεσα στα εναλλακτικά μοντέλα εφαρμογής της μεθοδολογίας του ARTiT: Σε όλες τις ομάδες πλην δύο επιλέχθηκε να εφαρμοστεί το 2^ο μοντέλο²⁴, η υλοποίηση του οποίου απαιτεί λιγότερο χρόνο από ό,τι το 1^ο μοντέλο (βλ. *Μεθοδολογία του ARTiT*, σ. 19 -20 και σ. 27-28).

²² Στοιχεία από τις απαντήσεις στην ερώτηση 6 του 3^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

²³ Ίδια πηγή.

²⁴ Ίδια πηγή.

5. ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΜΕΝΩΝ

Στο τέλος της πιλοτικής εφαρμογής, 178 συμμετάσχοντες συμπλήρωσαν ένα ακόμα ερωτηματολόγιο, μέσα από το οποίο διατύπωσαν τις απόψεις τους για το πρόγραμμα και τη μέθοδό του.

5.1. Απόψεις για το ARTiT²⁵

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 11, οι εκπαιδευόμενοι σχημάτισαν πολύ θετική γνώμη για το ARTiT.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11: Απαντήσεις των εκπαιδευομένων στην ερώτηση «Σας άρεσε το ARTiT;»

	% αναφορών	N
Πάρα πολύ	34%	60
Πολύ	43%	77
Αρκετά	16%	29
Λίγο	4%	7
Καθόλου	3%	5
ΣΥΝΟΛΟ	100%	178

} 77%

Έγινε ανάλυση του περιεχομένου των αιτιολογήσεων που έδωσαν οι εκπαιδευόμενοι στη σχετική ανοικτή ερώτηση. Προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση. Το σύνολο των αναφορών ήταν 192 και η ποσοστιαία κατανομή τους είχε ως εξής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12: Αιτιολόγηση των απόψεων που εκφράστηκαν στην ερώτηση «Σας άρεσε το ARTiT;»

Αιτιολόγηση των θετικών γνώμων	% αναφορών	N
Η συγκεκριμένη μέθοδος χρήσης της τέχνης ήταν ικανοποιητική, ενδιαφέρουσα	39%	75
Προκλήθηκε συμμετοχική, ανοικτή μαθησιακή διεργασία	18%	35
Υποκινήθηκε δημιουργικός/ κριτικός τρόπος σκέψης	18%	35
Οδήγησε σε νέους τρόπους προσέγγισης των ζητημάτων	13%	25
Οδήγησε σε πρωτόγνωρη / βαθύτερη κατανόηση της τέχνης	5%	9
Έκφραση κριτικών σχολίων	7%	13
ΣΥΝΟΛΟ	100%	192

Δεν απάντησαν 3 συμμετέχοντες.

Οι περισσότερες αναφορές (39%) εξέφρασαν με γενικά λόγια μια θετική στάση απέναντι στη βασισμένη στην τέχνη και στον κριτικό διάλογο μεθοδολογία του προγράμματος (λ.χ. «Νομίζω ότι το πρόγραμμα ήταν πολύ καλό γιατί χρησιμοποιείται η τέχνη και η μουσική στη διδασκαλία. Πρόκειται για μια εκπαίδευση με την οποία μπορείς να διεισδύσεις σε θέματα,

²⁵ Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στην ενότητα 5.1, καθώς και στην επόμενη (5.2) έχουν αντληθεί από τις απαντήσεις στο 4^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευόμενους.

να κάνεις τις δικές σου ερμηνείες και να χρησιμοποιήσεις την εμπειρία που έχεις», «Ήταν ωραίο να ακούς πώς οι άλλοι ερμηνεύουν τα εικαστικά έργα και να διαπιστώνεις πως βλέπεις περισσότερα πράγματα αφού άκουσες τα άλλα σχόλια»).

Αρκετές άλλες απόψεις (18%) αναφέρθηκαν στην αλληλεπιδραστική διεργασία που ακολουθήθηκε (λ.χ. «Ήταν πολύ ενδιαφέρον, γιατί μπορούσα να μοιραστώ τις γνώμες μου με άλλους ανθρώπους», «Ήταν αλληλεπιδραστικό και βιωματικό. Συμμετείχα πλήρως, έχοντας την ευκαιρία να εκφράσω τις σκέψεις και τα συναισθήματά μου. Είναι πολύ διαφορετικό από άλλα σεμινάρια. Δεν ήταν κουραστικό και είχα την ευκαιρία να επικοινωνήσω με τους άλλους συμμετέχοντες»). Αυτός ο στόχος της διάδρασης ενυπήρχε στη μεθοδολογία του ARTiT, όμως στην επίτευξή του συνέβαλε καταλυτικά η εμπειρία και η ποιότητα της δουλειάς των εκπαιδευτών που έκαναν την πιλοτική εφαρμογή.

Μια ακόμα μερίδα συμμετεχόντων (18% των αναφορών) επικεντρώθηκε στο ότι τα ζητήματα προσεγγίστηκαν με δημιουργικό / κριτικό τρόπο (λ.χ. «Το να έχεις η δυνατότητα να σκεφτείς και να στοχαστείς και να σου θέτουν ερωτήσεις που σε κάνουν να σκεφτείς ακόμα βαθύτερα είναι πολύ υποκινητικό. Οι συζητήσεις που είχαμε άξιζαν τον κόπο», «Είναι ένας πολύ καλός τρόπος για να κάνει τους ανθρώπους να σκέφτονται έξω από το κουτί. Οι μέθοδοι ήταν πέρα από τις συνηθισμένες και σου επέτρεπαν να κατανοείς την όλη εικόνα και τις επιρροές»). Παρεμφερείς ήταν και αρκετές ακόμα αναφορές συμμετεχόντων (13%), που επισήμαναν ότι το πρόγραμμα τους έδωσε τη δυνατότητα να προσεγγίσουν διάφορα ζητήματα με μια νέα ματιά (λ.χ. «Διεύρυνα την άποψή μου και έμαθα πολλά πράγματα», «Μου έδωσε μια φρέσκια ματιά του πώς να συνεχίσω τη δουλειά μου. Ήταν απολαυστικό και συγχρόνως έμαθα πολλά πράγματα»).

Το σύνολο (31%) των αναφορών που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη παράγραφο, αν συγκριθεί με τις απαντήσεις των εκπαιδευομένων στην παρεμφερή ερώτηση που τους τέθηκε στην έναρξη του προγράμματος (βλ. στον Πίνακα 7), αποτελεί μια πρώτη ένδειξη ότι προσεγγίστηκε ένας από τους θεμελιώδεις στόχους του ARTiT, που ήταν η ανάπτυξη της ικανότητας των συμμετεχόντων να προσεγγίζουν με δημιουργικό/κριτικό τρόπο τα ζητήματα που μελετούν. Συγκεκριμένα, στην έναρξη του προγράμματος οι συμμετέχοντες δεν διανοούνταν ότι η βασισμένη στην τέχνη μέθοδός του θα μπορούσε να συντελέσει στην ανάπτυξη αυτής της ικανότητάς τους. Ωστόσο, στη λήξη, το 1/3 των συμμετεχόντων εξήγησαν ότι το πρόγραμμα τους άρεσε για αυτόν ακριβώς το λόγο.

Τέλος, 5% των αναφορών επισήμαναν ειδικότερα ότι μέσω του προγράμματος εμπλουτίστηκε ο τρόπος με τον οποίο οι συμμετέχοντες έρχονται σε επαφή με την τέχνη (λ.χ. «Αποτελεί ένα εντελώς καινούριο εργαλείο για τη δουλειά μου και δημιουργεί ένα δημιουργικό τρόπο για να προσεγγίζονται τα έργα τέχνης και για να συζητούνται ιδέες που σχετίζονται με αυτά», «Ποτέ δεν είχα δει ένα έργο τέχνης με αυτό τον τρόπο, και είμαι σίγουρη ότι αυτή η μέθοδος μπορεί να αλλάξει τον τρόπο που σκέφτονται οι άνθρωποι»).

Από την άλλη, εκφράστηκαν ορισμένα κριτικά σχόλια (7% των αναφορών), τα οποία είτε εξέφραζαν την έλλειψη ενδιαφέροντος για τη μέθοδο είτε σχετιζόνταν με τις ιδιαίτερες συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματοποιήθηκαν ορισμένα μαθήματα (λ.χ. ότι χρειαζόταν περισσότερη δουλειά σε μικρές ομάδες, πιο «αυστηρή» δομή μαθήματος, περισσότερη αξιοποίηση της σύγχρονης τέχνης, λιγότερες ώρες μάθησης βασισμένης στην τέχνη). Τέλος, τρεις συμμετέχοντες δεν απάντησαν.

5.2. Απόψεις για τη μέθοδο

Στους εκπαιδευόμενους τέθηκαν ακόμα δύο, συμπληρωματικές ερωτήσεις, που είχαν στόχο να εκμαιεύσουν πιο εξειδικευμένα τις απόψεις τους σχετικά με τη μέθοδο που ακολουθήθηκε. Οι απαντήσεις στην πρώτη παρουσιάζονται στον Πίνακα 13.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13: Απαντήσεις των εκπαιδευομένων στην ερώτηση «Σας άρεσε η εκπαίδευση μέσω της χρήσης έργων τέχνης;»

	% αναφορών	N
Πάρα πολύ	37%	66
Πολύ	44%	79
Αρκετά	13%	23
Λίγο	3%	5
Καθόλου	3%	5
ΣΥΝΟΛΟ	100%	178

Η δεύτερη (ανοικτή) ερώτηση ζητούσε από τους εκπαιδευόμενους να αιτιολογήσουν την άποψη που εξέφρασαν στην πρώτη ερώτηση. Έγινε ανάλυση του περιεχομένου απαντήσεων. Προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση. Συνολικά καταγράφηκαν 164 αναφορές και η ποσοστιαία κατανομή τους είχε ως εξής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14: Αιτιολόγηση των απαντήσεων στην ερώτηση «Σας άρεσε η εκπαίδευση μέσω της χρήσης έργων τέχνης;»

Αιτιολόγηση των θετικών γνωμών	% αναφορών	N
Η συγκεκριμένη μέθοδος ήταν ικανοποιητική	27%	44
Βοήθησε να κατανοηθούν καλύτερα / βαθύτερα τα θέματα	24%	39
Οδήγησε σε νέους τρόπους προσέγγισης των ζητημάτων	14%	23
Υποκίνησε δημιουργικό / κριτικό τρόπο σκέψης	11%	18
Προκάλεσε συμμετοχική, ανοικτή μαθησιακή διεργασία	10%	17
Οδήγησε σε πρωτόγνωρη / βαθύτερη κατανόηση της τέχνης	10%	17
Έκφραση κριτικών σχολίων	4%	6
ΣΥΝΟΛΟ	100%	164

Δεκαοκτώ εκπαιδευόμενοι δεν εξέφρασαν άποψη, εξηγώντας οι περισσότεροι ότι τους εξέφραζε η απάντηση που είχαν δώσει στην προηγούμενη ερώτηση, όπου αιτιολόγησαν τη άποψή τους για το ARTiT.

Η επικέντρωση, στον Πίνακα 14, των απαντήσεων στο συγκεκριμένο ζήτημα της μεθοδολογίας του προγράμματος ανέδειξε *δύο νέα σημαντικά στοιχεία*.

Από τη μία, φάνηκε ακόμα πιο καθαρά από ότι στον Πίνακα 12 η άποψη των συμμετεχόντων ότι το πρόγραμμα τους προσέφερε τη δυνατότητα να αναπτύξουν την κριτική/δημιουργική σκέψη τους ή – πράγμα παρεμφερές – να προσεγγίσουν διάφορα θέματα με νέο ή/και βαθύτερο τρόπο (συνολικά 49% των αναφορών).

Από την άλλη, στον Πίνακα 14 – σε σύγκριση με τον Πίνακα 12 – φαίνεται ακόμα πιο ενισχυμένη η διαπίστωση ότι η συμμετοχή των εκπαιδευομένων στο πρόγραμμα τους

έδωσε τη δυνατότητα να εξοικειωθούν με την επαφή με την τέχνη και να εκτιμήσουν τη συμβολή της στη μαθησιακή διεργασία.

Σχετικά με αυτά τα δύο κρίσιμα ζητήματα (ανάπτυξη δημιουργικής/κριτικής σκέψης και εξοικείωση με την τέχνη) θα παρουσιάσουμε περισσότερα στοιχεία στις δύο επόμενες ενότητες της Έκθεσης.

6. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ / ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Η ένδειξη που προέκυψε από τα δεδομένα των Πινάκων 12 και 14, ότι δηλαδή στη διάρκεια του προγράμματος αναπτύχθηκε η ικανότητα των εκπαιδευομένων για δημιουργική/κριτική σκέψη, ενισχύθηκε σημαντικά από μία ακόμα προσέγγιση. Στη λήξη του προγράμματος, μέσω της χρήσης της Κλίμακας Αποτίμησης της Δημιουργικής/Κριτικής Σκέψης (βλ. στην Ενότητα 3.3), αποτιμήσαμε τον τρόπο με τον οποίο εκδηλωνόταν αυτή η ικανότητα σε κείμενα που εκπόνησαν, και κάναμε τη σύγκριση με τα αντίστοιχα δεδομένα που είχαμε συγκεντρώσει στην έναρξη (Πίνακας 15²⁶).

ΠΙΝΑΚΑΣ 15: Συγκριτική βαθμολόγηση, στην έναρξη και στη λήξη του προγράμματος, της ικανότητας των εκπαιδευομένων για δημιουργική/κριτική σκέψη (μέσος όρος ανά ομάδα εκπαιδευομένων) σύμφωνα με την Κλίμακα Αποτίμησης της Δημιουργικής/Κριτικής Σκέψης

Α/Α Ομάδων	Στην έναρξη	Στη λήξη	Διαφορά
	Βαθμολόγηση σύμφωνα με την Κλίμακα 1-3	Βαθμολόγηση σύμφωνα με την Κλίμακα 1-3	
1	1,5	2,4	0,9
2	1,0	2,5	1,5
3	2,0	2,7	0,7
4	2,2	2,5	0,3
5	2,7	2,7	0,0
6	2,0	2,3	0,3
7	2,7	3,0	0,3
8	2,0	2,5	0,5
9	2,0	2,4	0,4
10	2,0	2,6	0,6
Μέσος όρος	2,0	2,6	0,6

Διαπιστώνουμε από τη σύγκριση των μέσων όρων ότι, γενικά, συντελέστηκε αρκετή πρόοδος (μέσος όρος 0,6 από την έναρξη στη λήξη). Ωστόσο, η πιο σημαντική εξέλιξη παρατηρήθηκε στην υπ' αριθμόν 2 ομάδα, την οποία αποτελούσαν οι άνεργες γυναίκες της παραδοσιακής αγροτικής κοινότητας, και στην υπ' αριθμόν 1, που απαρτιζόταν από εκπαιδευομένους σε ένα σχολείο δεύτερης ευκαιρίας. [Οι άλλες ομάδες είχαν ισχυρότερο μορφωτικό κεφάλαιο. Αποτελούνταν από στελέχη μιας τράπεζας (3^η ομάδα), φοιτητές ΑΕΙ (4^η και 6^η ομάδα), εργαζόμενες γυναίκες που μελετούν το ζήτημα της μετανάστευσης σε φορέα γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων (5^η ομάδα), στελέχη ενός μουσείου (7^η ομάδα) και στελέχη ενός οργανισμού απεξάρτησης (8^η ομάδα).]

Συμπερασματικά: Από το σύνολο των στοιχείων που παρουσιάστηκαν στην ενότητα 6, προκύπτει η σαφής ένδειξη ότι η εφαρμογή της μεθόδου του ARTiT έχει ιδιαίτερα θετικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη των ικανοτήτων των κοινωνικών ομάδων που έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη και που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό. (Υπενθυμίζουμε, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα, τα κείμενα που έγραψαν οι άνεργες γυναίκες – ενότητα 3.3). Η ένδειξη δε αυτή ισχυροποιείται περισσότερο αν συνυπολογιστούν, όπως θα δούμε στην ενότητα 8.1, οι απόψεις των εκπαιδευτών για το ίδιο ζήτημα.

²⁶ Χρησιμοποιήθηκαν τα κείμενα που έγραψαν οι εκπαιδευόμενοι στην έναρξη των μαθημάτων τους (απαντήσεις στο 2^ο ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευόμενους) και τα αντίστοιχα κείμενα που έγραψαν στη λήξη (απαντήσεις στο 3^ο ερωτηματολόγιο).

7. Η ΕΞΟΙΚΕΙΩΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

Από τα δεδομένα του Πίνακα 12 και ιδίως του Πίνακα 14 αναδύθηκε ακόμα ένα ενδιαφέρον στοιχείο: Αρκετοί εκπαιδευόμενοι θεωρούν ότι η μέθοδος συμβάλει στην ανάπτυξη του ενδιαφέροντός τους για την επαφή με τα έργα τέχνης και τους προσφέρει εναύσματα για να την ενσωματώνουν δημιουργικά τόσο στις διαδικασίες της εκπαίδευσής τους όσο και στην προσωπική ζωή. Χαρακτηριστικές αναφορές²⁷:

«Δεν ενδιαφερόμουν για την τέχνη, αλλά ήταν ενδιαφέρον να μάθω ότι υπάρχουν πολλά να μάθω από την τέχνη.»

«Μου έμαθε (η μέθοδος) ότι είναι δυνατόν να χρησιμοποιώ εικαστικά έργα για να διηγούμαι / ερμηνεύω συναισθήματα – πράγμα που εγώ για παράδειγμα μπορώ να χρησιμοποιώ στα μαθήματά μου. Χρησιμοποιούσα πίνακες και πριν, αλλά περισσότερο για να δείξω (στους εκπαιδευόμενους) τοπία και ξένες χώρες και περιβάλλοντα, όχι για να τους εξηγήσω το έργο πιο βαθιά.»

«Εξεπλάγην όταν είδα πώς μπορούμε να ερμηνεύσουμε έναν πίνακα και πώς μπορούμε να αντλήσουμε συμπέρασμα από τόσο ενδιαφέροντα θέματα.»

«Μου άρεσε, γιατί κατάλαβα το νόημα του εικαστικού έργου και ανακάλυψα νέες απόψεις και ιδέες.»

Πρόσθετες ενδείξεις για αυτήν την εξέλιξη προέρχονται, όπως θα δούμε στην ενότητα 8.1, από τις διαπιστώσεις των εκπαιδευτών.

Αυτή η εξοικείωση των συμμετεχόντων με την τέχνη – ιδίως με έργα υψηλής αισθητικής αξίας όπως εκείνα που χρησιμοποιούνται στο ARTiT – αποτέλεσε ένα παράπλευρο, αλλά σημαντικό αποτέλεσμα του προγράμματος. Έχει δε ιδιαίτερη σημασία για τους συμμετέχοντες που είχαν στερηθεί την πρόσβαση στα σημαντικά έργα τέχνης, λόγω των αντίξων συνθηκών που αντιμετώπισαν στα προηγούμενα στάδια της ζωής τους. Μέσω του ARTiT είχαν τη δυνατότητα να γνωρίσουν τέτοιου είδους έργα – όπως για παράδειγμα εκείνα των Αγγελοπούλου, Baudelaire, Breton, Degas, Fassbinder, Hopper, Kahlo, Picasso, Rabelais, Rembrandt, Taviani, van Gogh, Welles – να τα εκτιμήσουν και να αρχίσουν να τα θεωρούν ως ένα στοιχείο της ζωής τους.

Εύγλωττο, και σε αυτό το ζήτημα, είναι το παράδειγμα της ομάδας των ανέργων γυναικών. Στην έναρξη του μαθήματος, τους είχε ζητηθεί να αναφέρουν κάποια έργα τέχνης που τους αρέσουν. Στις απαντήσεις τους υπήρχαν δύο τάσεις. Από τη μία, υπέδειξαν σημαντικά έργα τέχνης, αλλά σε περιορισμένο αριθμό και μόνο πασίγνωστα, όπως η *Mona Lisa*, η *Λίμνη των Κύκνων*, ο *Ρωμαίος και η Ιουλιέττα*. Από την άλλη, ανέφεραν αρκετά έργα της πολιτιστικής βιομηχανίας, καθώς και τίτλους τηλεοπτικών σίριαλ. Στο τέλος του μαθήματος, ζητήθηκε από τις συμμετάσχουσες να πουν ποια από τα έργα τέχνης που γνώρισαν στο πλαίσιο του ARTiT τους άρεσαν περισσότερο. Όλες σχεδόν ανέφεραν και τα τρία έργα που επεξεργάστηκαν, που ήταν *Το κορίτσι που ξεφλουδίζει λαχανικά*, του Chardin, *Η Πλύστρα*, του Luchian και η *Αναπαράσταση* του Αγγελόπουλου. Ταυτόχρονα, στην ερώτηση αν τους

²⁷ Οι αναφορές αυτές αποτελούν αιτιολογήσεις της γνώμης που εξέφρασαν οι εκπαιδευόμενοι στην ερώτηση «Σας άρεσε η εκπαίδευση μέσω της χρήσης έργων τέχνης;» - βλ. στην ενότητα 5.2.

άρεσε η εκπαίδευση με αξιοποίηση των έργων τέχνης, όλες πλην μιας απάντησαν «πάρα πολύ».

Παρεμφερείς διαπιστώσεις προέκυψαν αναφορικά με την ομάδα των φυλακισμένων. Οι δύο συν-εκπαιδευτές, συμπληρώνοντας ένα έντυπο αυτοπαρατήρησης της μαθησιακής διεργασίας²⁸ υποστήριξαν ότι, με βάση την Κλίμακα Likert 1-5, στους συμμετέχοντες άρεσαν πάρα πολύ (βαθμός 5) εικαστικά έργα του Horner και του Birkholm. Το ίδιο ισχύει για την ομάδα εκπαιδευομένων σε σχολείο δεύτερης ευκαιρίας. Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις της εκπαιδύτριας από την αυτοπαρατήρηση, στους εκπαιδευόμενους άρεσε ιδιαίτερα ένας πίνακας τους Rockwell, ένα ποίημα της Yamada, καθώς και η ταινία *Ανάμεσα στους τοίχους* του Cantet.

Το γεγονός ότι στη διάρκεια του ARTiT οι εκπαιδευόμενοι που δεν ήταν εξοικειωμένοι με τα σημαντικά έργα τέχνης όχι μόνο αποδέχτηκαν να προσεγγίσουν συστηματικά κάποια από αυτά, αλλά και απόλαυσαν την αναζήτηση του νοήματός τους, δείχνει ότι μπορεί να διανοίξει μια σημαντική δυνατότητα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής εκπαίδευσης ενηλίκων: Εάν τηρούνται ορισμένες μεθοδολογικές προϋποθέσεις, είναι εφικτό να αντισταθμίζεται η δυσκολία πρόσβασης στα μορφωτικά αγαθά, που χαρακτηρίζει κυρίως τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες.

²⁸ Βλ. περισσότερα για τη διεργασία της αυτοπαρατήρησης των εκπαιδευτών στην ενότητα 8.1.

8. ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΩΝ

Οι γνώμες των 19 εκπαιδευτών σχετικά με τον τρόπο που λειτούργησε η πιλοτική εφαρμογή του ARTiT συμπληρώνουν την εικόνα που σχηματίστηκε από την προηγηθείσα ανάλυση των απόψεων και συμπεριφορών των εκπαιδευομένων.

Πρώτα, παρουσιάζουμε τις απόψεις που διατύπωσαν αμέσως μετά το τέλος της πιλοτικής εφαρμογής, που πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο ή Φεβρουάριο του 2012.²⁹

8.1. Οι απόψεις μετά την πιλοτική εφαρμογή

Ο βαθμός επίτευξης των στόχων του ARTiT

ΠΙΝΑΚΑΣ 16: Απαντήσεις των εκπαιδευτών στην ερώτηση «Επιτεύχθηκαν οι στόχοι του ARTiT;»

	Αριθμός απαντήσεων
Πάρα πολύ	5
Πολύ	11
Αρκετά	-
Λίγο	-
Καθόλου	-
Δεν απάντησαν	2
ΣΥΝΟΛΟ	18

Στον Πίνακα 17 αποτυπώνονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης του περιεχομένου των αιτιολογήσεων που έδωσαν οι εκπαιδευτές στις παραπάνω απόψεις τους. Προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17: Γιατί επιτεύχθηκαν οι στόχοι του ARTiT;

	Αριθμός αναφορών
Άρεσε στους συμμετέχοντες / Προκάλεσε το ενδιαφέρον τους	14
Αναπτύχθηκε η κριτική σκέψη τους	6
Εμβάθυναν στην προσέγγιση του θέματος που μελετούσαν	5
ΣΥΝΟΛΟ	25

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του Πίνακα, η μεγάλη πλειοψηφία (14) των εκπαιδευτών ανέφερε ότι το πρόγραμμα άρεσε στους συμμετέχοντες γιατί υποκίνησε το ενδιαφέρον

²⁹ Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στους Πίνακες 16, 17, 19 και 20 αντλήθηκαν αντίστοιχα από τις απαντήσεις των εκπαιδευτών στις ερωτήσεις 9α, 9β, 7 και 8 του 3^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

τους. Επίσης, αρκετοί (5) επισήμαναν ότι η μαθησιακή διεργασία του προγράμματος επέτρεψε την εμβαθυμένη προσέγγιση των μελετώμενων ζητημάτων. Επιπλέον, 6 εκπαιδευτές αναφέρθηκαν ρητά στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των συμμετεχόντων, προσφέροντας μία ακόμα ένδειξη ότι αυτός ο στόχος προσεγγίστηκε. Για παράδειγμα: “Οι εκπαιδευόμενοι γρήγορα και ξεκούραστα (όπως οι ίδιοι σημείωσαν) δούλεψαν σε βάθος τα κριτικά ερωτήματα. Ήταν για αυτούς μια ευχάριστη αλλά και ουσιαστική εμπειρία”, “Μέσα από τη χρήση της τέχνης προχωρήσαμε πολύ βαθύτερα στο θέμα και εξετάζαμε με διαφορετικό τρόπο, που έγγιζε βαθύτερα επίπεδα συνειδητοποίησης και συναισθημάτων”.

Πρόσθετο στοιχείο για το βαθμό επίτευξης των στόχων του ARTiT, ιδίως εκείνων που αφορούν στην ανάπτυξη της κριτικής/δημιουργικής σκέψης και στην εξοικείωση με την τέχνη, αποτελούν τα φύλλα παρατήρησης που συμπλήρωναν οι εκπαιδευτές στο τέλος κάθε μαθήματος (Πίνακας 18).

ΠΙΝΑΚΑΣ 18: Σχόλια αυτοπαρατήρησης των εκπαιδευτών
(χρησιμοποιήθηκε η Κλίμακα Likert 1-5, όπου 1=καθόλου και 5= πάρα πολύ)

	Μέσος όρος
Το μάθημα άρεσε στους εκπαιδευομένους μου	4,6
Μου άρεσε το μάθημα	4,7
Οι εκπαιδευόμενοι επανεξέτασαν στερεοτυπικές ιδέες και παραδοχές	4,1
Εκτίμησαν τη συμβολή της τέχνης στην επεξεργασία του θέματος	4,7
Εκτίμησαν την τέχνη περισσότερο από ό,τι στο παρελθόν	4,4
Μου έδωσαν την εντύπωση ότι τους άρεσαν ορισμένα έργα τέχνης	4,1

Παράγοντες που προκάλεσαν δυσκολίες ή διευκόλυναν στην πιλοτική εφαρμογή

Τέλος, απευθύνθηκαν στους εκπαιδευτές δύο ερωτήσεις που αφορούσαν στους παράγοντες που ενδεχομένως τους δυσκόλεψαν ή τους διευκόλυναν στην πορεία της εφαρμογής του ARTiT.

ΠΙΝΑΚΑΣ 19: Απαντήσεις των εκπαιδευτών στην ανοικτή ερώτηση
«Ποια ήταν η κυριότερη δυσκολία κατά την εφαρμογή του ARTiT;»

	Αριθμός αναφορών
Η έλλειψη εξοικείωσης των εκπαιδευομένων με τη νέα / βασισμένη στην τέχνη / μέθοδο	9
Το να αναδιοργανώσω το περιεχόμενο του μαθήματός μου ώστε να εφαρμοστεί η μέθοδος	2
Ο χειρισμός του χρόνου / Η έλλειψη αρκετού χρόνου	2
Το πώς να επιλέξω τις κατάλληλες κριτικές ερωτήσεις	1
Δεν συνάντησα δυσκολίες / Βοήθησε το ενεργητικό ενδιαφέρον των συμμετεχόντων	5
ΣΥΝΟΛΟ	19

Ο εντοπισμός των δυσκολιών που αποτυπώνονται στον Πίνακα 19 και που εκφράζουν τις πρώτες σκέψεις των εκπαιδευτών μετά την εφαρμογή ήταν εύλογος, δεδομένου ότι το ARTiT περιέχει μια μέθοδο πρωτόγνωρη για τους εκπαιδευόμενους και τους εκπαιδευτές. Ωστόσο, αν αναλογιστούμε τις απαντήσεις στους Πίνακες 13-14, διαπιστώνουμε ότι η εμπειρία της εφαρμογής έδειξε ότι οι αρχικές δυσκολίες είναι δυνατόν να ξεπεραστούν σε πολύ μεγάλο βαθμό και η μέθοδος μπορεί να υλοποιηθεί ομαλά και δημιουργικά.

Οι παράγοντες που μπορεί να υποστηρίξουν τους εκπαιδευτές σε αυτή την προσπάθεια αποτυπώνονται στον Πίνακα 20.

**ΠΙΝΑΚΑΣ 20: Απαντήσεις των εκπαιδευτών στην ανοικτή ερώτηση
“Τι σας βοήθησε περισσότερο κατά την εφαρμογή;”**

	Αριθμός αναφορών
Το σεμινάριο της εκπαίδευσης των εκπαιδευτών	6
Το υλικό / το αρχείο με τα έργα τέχνης	6
Το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων	4
Το forum διαλόγου / Η συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτών	2
Η εστίαση στις κριτικές ερωτήσεις	1
ΣΥΝΟΛΟ	19

Προκύπτει λοιπόν, ότι υπάρχουν συγκεκριμένοι παράγοντες, οι οποίοι είναι σκόπιμο να λαμβάνονται υπόψη από τους εκπαιδευτικούς οργανισμούς που θα θελήσουν να εφαρμόσουν τη μεθοδολογία του ARTiT. Η εκπαίδευση των εκπαιδευτών, ο μεταξύ τους διάλογος (σε ηλεκτρονική μορφή ή/και πρόσωπο με πρόσωπο), ένα αρχείο με κατάλληλα επιλεγμένα έργα τέχνης και κριτικές ερωτήσεις και, βέβαια, η υποκίνηση της ενεργητικής συμμετοχής των εκπαιδευομένων – που εξαρτάται από τους παραπάνω παράγοντες, καθώς και από το πάθος και την ικανότητα των εκπαιδευτών – φαίνεται ότι αποτελούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την αποτελεσματική εφαρμογή της μεθοδολογίας του ARTiT.

8.2. Οι τελικές απόψεις για το ARTiT, τη μέθοδο και το υλικό

Λίγους μήνες μετά το τέλος της πιλοτικής εφαρμογής, δηλαδή μεταξύ Μαρτίου και Μαΐου 2012, 17 εκπαιδευτές συμπλήρωσαν το 4^ο ερωτηματολόγιο αξιολόγησης, που περιείχε τις τελικές απόψεις τους για το πρόγραμμα. Παρακάτω παρουσιάζουμε τις απόψεις που αντλήθηκαν από τις ερωτήσεις 5α - 7β αυτού του ερωτηματολογίου.

Στην ερώτηση «*Ποια είναι η τελική σας γνώμη για το ARTiT;*»³⁰ 13 δήλωσαν το μέγιστο βαθμό ικανοποίησης (5) σε μια κλίμακα 1-5 και άλλοι τέσσερις σημείωσαν 4.

Στον Πίνακα 21 αποτυπώνονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης του περιεχομένου των αιτιολογήσεων που έδωσαν στις παραπάνω απόψεις τους. Προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση.

³⁰ Ερώτηση 5α του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 21: Αιτιολόγηση των θετικών απόψεων των εκπαιδευτών για το ARTiT

	Αριθμός αναφορών
Ενδιέφερε ενεργά / Ικανοποίησε τους εκπαιδευόμενους	9
Είχε μια πολύ καλά δομημένη μέθοδο	8
Συνέβαλε σε μια ποιοτική / καινοτομική αλλαγή στον τρόπο διδασκαλίας μου	4
ΣΥΝΟΛΟ	21

Στην ερώτηση «*Ποια είναι η τελική σας γνώμη για τη μεθοδολογία του ARTiT;*»³¹, όλοι σχεδόν οι εκπαιδευτές βαθμολόγησαν πάλι με 5, πλην δύο που βαθμολόγησαν με 4. Οι περισσότεροι αιτιολόγησαν τη γνώμη τους παραπέμποντας σε όσα έγραψαν για το πρόγραμμα και αποτυπώθηκαν στον Πίνακα 21.

Στην ερώτηση «*Ποια είναι η τελική γνώμη σας για το υλικό που χρησιμοποιήθηκε;*»³² πέντε εκπαιδευτές βαθμολόγησαν με 5, οχτώ με 4 και τέσσερις με 3. Όσοι δεν βαθμολόγησαν με 5 αιτιολόγησαν τη γνώμη τους υποστηρίζοντας ότι χρειαζόταν πολύς χρόνος για να ενσωματωθεί το υλικό στο μάθημα (6 γνώμες), θα προτιμούσαν τα κινηματογραφικά και τα μουσικά έργα του αρχείου να είναι πιο σύγχρονα (2 γνώμες) ή το αρχείο να έχει περισσότερη ποικιλία (3). Τέλος, κάποιος έγραψε χαρακτηριστικά: «Τα υλικά ήταν καλά επιλεγμένα, αλλά πάντα υπάρχει έδαφος για περισσότερο».

³¹ Ερώτηση 6 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

³² Ερώτηση 7 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

9. ΟΙ ΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΩΝ

Ο κεντρικός στόχος του ARTiT ήταν να δημιουργήσει μια βασισμένη στην τέχνη καινοτομική μεθοδολογία και να τροφοδοτήσει με αυτήν ορισμένους εκπαιδευτές, οι οποίοι θα την δοκίμαζαν πιλοτικά στην πράξη. Συνεπώς, όσα αναφέρθηκαν στις προηγούμενες ενότητες έχουν ιδιαίτερη σημασία για την αξιολόγηση του προγράμματος, γιατί δίνουν ενδείξεις, μέσα από την καταγραφή της γνώμης των εκπαιδευομένων και των ίδιων των εκπαιδευτών, του κατά πόσο το πρόγραμμα τους ικανοποίησε, καθώς για το βαθμό στον οποίο επιτεύχθηκαν οι στόχοι του.

Στην παρούσα ενότητα και στις δύο επόμενες κάνουμε μια επιπλέον προσέγγιση. Εξετάζουμε το βαθμό στον οποίο οι εκπαιδευτές ενστερνίστηκαν τις ιδέες του ARTiT και διαμόρφωσαν τη διάθεση να εφαρμόζουν τη μεθοδολογία του εντατικά. Εξετάζουμε επίσης το βαθμό στον οποίο απέκτησαν την τεχνογνωσία που σχετίζεται με τη μεθοδολογία, καθώς και το βαθμό στον οποίο απέκτησαν την αυτοπεποίθηση ότι μπορούν με άνεση να εφαρμόζουν όσα έμαθαν. Εάν οι ενδείξεις σχετικά με τη συμπεριφορά των εκπαιδευτών της πιλοτικής εφαρμογής είναι θετικές, τότε εύλογα πιθανολογείται ότι η μεθοδολογία του ARTiT αξίζει να διαδοθεί και μπορεί να εφαρμοστεί με επιτυχία από πολλούς άλλους εκπαιδευτές στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Θα αρχίσουμε τη διερεύνηση εξετάζοντας, στην παρούσα ενότητα, τις στάσεις που είχαν διαμορφώσει οι εκπαιδευτές στο τέλος τους προγράμματος σχετικά με τη χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση. Στο σχετικό ερωτηματολόγιο απάντησαν 17 εκπαιδευτές.

Ανάλυση των στάσεων

- Στην ερώτηση «*Αν σας ρωτούσαν σήμερα αν σας αρέσει η τέχνη τι θα λέγατε;*»³³, όλοι οι (17) εκπαιδευτές απάντησαν «πολύ» και μία μόνο «αρκετά». Υπενθυμίζουμε ότι αυτή η αναλογία ήταν 15/4 στην έναρξη του προγράμματος, συνεπώς φαίνεται ότι το ARTiT συνέβαλε στο γίνει περισσότερο θετική η προδιάθεση ορισμένων εκπαιδευτών απέναντι στην τέχνη.
- Στην ανοικτή ερώτηση «*Πώς νιώθετε σχετικά με τη χρησιμοποίηση έργων τέχνης την εκπαιδευτική διεργασία;*»³⁴, η ανάλυση του περιεχομένου των απαντήσεων έδωσε τα εξής αποτελέσματα (προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση):

α. Διευρύνει τις γνώσεις και ικανότητες των εκπαιδευομένων, υποκινεί το ενδιαφέρον, υποβοηθά στην κατανόηση των ζητημάτων που εξετάζονται: 10 αναφορές.

β. Είναι πολύ καλή μέθοδος, αξίζει να διαδοθεί: 7 αναφορές.

γ. Δίνει τη δυνατότητα για ευρεία επεξεργασία των έργων τέχνης: 4 αναφορές.

Διαπιστώνουμε, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες απαντήσεις στην αρχή του προγράμματος (Πίνακας 1) ότι στο τέλος του οι εκπαιδευτές προσθέτουν στην επιχειρηματολογία τους ότι ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα της χρησιμοποιηθείσας μεθόδου είναι η συστηματική επαφή με τα έργα τέχνης. Αυτό το δεδομένο δίνει μια

³³ Ερώτηση 12 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

³⁴ Ερώτηση 2 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

ακόμα ένδειξη της ανάπτυξης της εξοικείωσης των εκπαιδευτών με τη βασισμένη στην τέχνη εκπαίδευση.

- Στην ανοικτή ερώτηση «Με ποιον τρόπο νομίζετε ότι η τέχνη μπορεί να διευκολύνει τη μαθησιακή διεργασία;»³⁵, η ανάλυση του περιεχομένου των απαντήσεων είχε ως εξής (προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση):

α. Ευνοεί την ανάπτυξη της κριτικής/δημιουργικής σκέψης: 14 αναφορές.

β. «Μιλάει» σε πολλαπλές πλευρές του εαυτού / Ενεργοποιεί τα συναισθήματα: 5 αναφορές.

γ. Ευνοεί τη συγκράτηση των θεμάτων στη μνήμη, τη μετάδοση της γνώσης: 3 αναφορές.

δ. Αμβλύνει τις διαφορές των ρόλων του εκπαιδευτή και των εκπαιδευομένων: 2 αναφορές.

Σε σύγκριση με τις απόψεις που είχαν εκφράσει οι εκπαιδευτές στην έναρξη του προγράμματος (βλ. τα στοιχεία στον Πίνακα 2 και το σχολιασμό τους), διαπιστώνουμε ότι στο τέλος πολλοί έχουν πλέον κατανοήσει – και επισημαίνουν με έμφαση – τη δυνατότητα της ανάπτυξης της κριτικής/δημιουργικής σκέψης μέσα από τη χρήση της αισθητικής εμπειρίας. Αυτό το δεδομένο αποτελεί σαφές σημάδι ότι οι εκπαιδευτές υιοθέτησαν σε μεγάλο βαθμό τη στάση απέναντι στην τέχνη που διαποτίζει τη λογική του ARTiT. Χαρακτηριστικές αναφορές:

«Ανοίγει τη σκέψη των εκπαιδευομένων. Μαθαίνουν με άλλο τρόπο, με νέο τρόπο, με πολύ διαφορετικό τρόπο. Τους κάνει να σκέφτονται με νέο τρόπο, χωρίς να το συνειδητοποιούν. Επίσης πιστεύω ότι κάνει τους εκπαιδευόμενούς μας ευτυχείς.»

«Αυτό το πρόγραμμα επιβεβαίωσε την άποψή μου ότι η τέχνη μπορεί να γίνει πλατφόρμα για να διεισδύουμε βαθύτερα σε διάφορα θέματα. Ο διδάσκων δεν λειτουργεί με ένα εγχειρίδιο, υπάρχουν λίγα σωστά και λάθος, πράγμα που ανοίγει και διευρύνει τη σκέψη των συμμετεχόντων και του διδάσκοντος. Όταν οι συμμετέχοντες, αργά ή γρήγορα, συνειδητοποιούν διαφορετικά πράγματα, παραλληλισμούς και συσχετίσεις σε περίπλοκα ζητήματα, πραγματικά μαθαίνουν. Η τέχνη ανοίγει ορίζοντες, καθώς για λίγο παραμερίζει το επίκεντρο του θέματος και το διδάσκοντα. Πραγματικά δίνει στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να σκέφτονται δημιουργικά και κριτικά!»

«Η εξοικείωση με τα έργα τέχνης στη διάρκεια της εκπαιδευτικής διεργασίας βοηθά τους συμμετέχοντες να προσεγγίζουν σε βάθος κριτικές ερωτήσεις που μπορούν να απαντηθούν γρήγορα.»

Από την άλλη, οι εκπαιδευτές δεν παύουν να εξετάζουν με προσοχή τις δυσκολίες του εγχειρήματος, πράγμα που, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, σχετίζεται με τη διάθεσή τους να λαμβάνονται υπόψη όλες οι παράμετροι που θα μπορούσαν να διασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή της μεθόδου. Συγκεκριμένα, στις απαντήσεις τους στην ανοικτή ερώτηση «Ποια θα μπορούσαν να είναι τα εμπόδια στη

³⁵ Ερώτηση 3 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

χρήση της τέχνης στη μάθηση;»³⁶, υπάρχουν οκτώ (8) αναφορές που επισημαίνουν το πρόβλημα της έλλειψης χρόνου που χρειάζεται για την απρόσκοπτη λειτουργία της μεθόδου, τέσσερις (4) επισημαίνουν ότι πιθανόν οι εκπαιδευόμενοι δεν είναι εξοικειωμένοι με τη βασισμένη στην τέχνη εκπαίδευση, τέσσερις (4) θεωρούν ως εμπόδιο την ενδεχόμενη τάση των εκπαιδευτών να επιβάλλουν τις απόψεις τους, ενώ μία (1) μόνο επισημαίνει τη δυσκολία εξεύρεσης των κατάλληλων έργων τέχνης. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι σχεδόν όλες οι απαντήσεις δεν αναφέρονται μόνο σε εμπόδια, αλλά και σε συγκεκριμένες προτάσεις για την υπέρβασή τους. Ενδεικτικά:

«Το κύριο εμπόδιο είναι η στάση του εκπαιδευτή. Αν εσύ ως εκπαιδευτής εμπιστεύεσαι την κατάσταση και βασίζεσαι στον εαυτό σου και στους συμμετέχοντες, είμαι πεπεισμένη ότι (η μέθοδος) θα λειτουργήσει μια χαρά. Δεν έχεις παρά να βρεις το κατάλληλο έργο τέχνης και τις κατάλληλες ερωτήσεις για την ομάδα/συμμετέχοντες. Πάντα θα υπάρχει ένα καλό έργο τέχνης για μια συγκεκριμένη περίπτωση. Αν οι συμμετέχοντες δεν είναι συνηθισμένοι στην επαφή με την τέχνη, θα το μάθουν, αν ο εκπαιδευτής τους το επιτρέψει.»

«Εμπόδια: Ο φόβος μας ότι οι εκπαιδευόμενοι δεν θα θεωρήσουν ότι η τέχνη είναι χρήσιμη και ότι θα απαιτήσουν περισσότερη επικέντρωση στη διδακτέα ύλη. Πρόταση: Να συσχετίζουμε το έργο τέχνης και τον τρόπο χρήσης του με τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα του μαθήματος.»

«Μπορεί να είναι δύσκολο να κατανοήσουν οι συμμετέχοντες πώς η τέχνη μπορεί να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο μαθαίνουν. Όμως η τέχνη φαίνεται ότι διαθέτει μια παγκόσμια γλώσσα – αν χρησιμοποιείται κάτω από τις κατάλληλες συνθήκες – και μπορεί να μετασχηματίζει το νόημα και να βοηθήσει κάποιον να μαθαίνει και να μετασχηματίζεται.»

Η σύγκριση αυτών των απαντήσεων – που προήλθαν από τον αναστοχασμό των εκπαιδευτών λίγους μήνες μετά τη λήξη του προγράμματος – με τις αντίστοιχες που είχαν δώσει στην αρχή (βλ. στην ενότητα 1.4), ακόμα και με εκείνες που είχαν δώσει αμέσως μετά τη λήξη, οδηγεί σε πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Στο τέλος του προγράμματος δεν θεωρούν, όπως έκαναν προηγουμένως, ότι το βασικό εμπόδιο είναι οι αντιστάσεις των εκπαιδευομένων απέναντι στη νέα μέθοδο. Αντίθετα, σχεδόν όλοι πιστεύουν ότι είναι εφικτή η ομαλή εφαρμογή της μεθόδου, αρκεί να βρίσκεται ο αναγκαίος χρόνος και οι εκπαιδευτές να έχουν εμπυχωτική διάθεση. Είναι λοιπόν φανερό ότι οι εκπαιδευτές, μετά τη διεργασία του αναστοχασμού τους, είναι πλέον πεπεισμένοι ότι η μέθοδος μπορεί να έχει ολοκληρωμένα αποτελέσματα ακόμα και αν οι εκπαιδευόμενοι δεν είναι αρχικά εξοικειωμένοι. Επιπλέον, οι προτάσεις που κάνουν οι εκπαιδευτές αποπνέουν όχι μόνο την πίστη τους στη μέθοδο, αλλά και την αυτοπεποίθησή τους ότι μπορούν να την εφαρμόζουν – αυτοπεποίθηση που εδράζεται στην τεχνογνωσία που απέκτησαν μέσα από το σεμινάριο της εκπαίδευσής τους, καθώς και μέσα από την εμπειρία της πιλοτικής εφαρμογής, που τους έδωσε τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν τις ικανότητές τους. Τα ζητήματα της κατάκτησης της τεχνογνωσίας και της ανάπτυξης της αυτοπεποίθησης των εκπαιδευτών εξετάζονται πιο συστηματικά στις δύο επόμενες, τελευταίες ενότητες της Έκθεσης.

³⁶ Ερώτηση 4 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

10. Η ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΕΧΝΟΓΝΩΣΙΑΣ

Οι τελικές εργασίες των εκπαιδευτών

Ένας δείκτης σχετικά με το βαθμό στον οποίο οι εκπαιδευτές απέκτησαν την κατάλληλη τεχνογνωσία για την εφαρμογή του ARTiT είναι ο τρόπος με τον οποίο εκπόνησαν – σε εθελοντική βάση – μετά το τέλος της πιλοτικής εφαρμογής, ορισμένες εργασίες/σχέδια διδακτικών ενοτήτων, όπου εμπεριέχεται η χρήση της μεθοδολογίας του ARTiT. Οι εκπαιδευτές μπορούσαν να διαμορφώσουν αυτά τα σχέδια όπως επιθυμούσαν, ανάλογα με τις συνθήκες του εκπαιδευτικού πλαισίου εφαρμογής και τις ιδιαιτερότητες του πληθυσμού στόχου.

Έξι εκπαιδευτές διαμόρφωσαν τέτοια σχέδια επάνω σε ποικίλα θέματα, όπως η αυτοεκτίμηση, τα άσυλα για τους μετανάστες, τα χαρακτηριστικά του κριτικά στοχαζόμενου εκπαιδευτή. Όλα τα σχέδια περιέχουν πλήθος εύστοχων κριτικών ερωτήσεων, που συνδέονται οργανικά με σπουδαία έργα τέχνης, όπως είναι εκείνα των Chagall, Da Vinci, Kazan, Lorca κ.ά., πράγμα που δείχνει ότι οι εκπαιδευτές έχουν κατακτήσει την τεχνογνωσία που ενυπάρχει στο ARTiT και τη χρησιμοποιούν με άνεση.

Οι απόψεις των ίδιων

Μια πρώτη ερώτηση προς τους εκπαιδευτές, προκειμένου να εξεταστεί η γνώμη τους για την τεχνογνωσία που απέκτησαν ήταν «*Τι νέο μάθατε ενδεχομένως από το ARTiT;*»³⁷. Η ανάλυση του περιεχομένου των απαντήσεων (προσμετρήθηκαν έως δύο αναφορές ανά απάντηση) έδειξε ότι επικεντρώθηκαν σε δύο ζητήματα, τα οποία αποτελούν ακριβώς το επίκεντρο της μεθοδολογίας του προγράμματος:

α. Νέους, υποκινητικούς τρόπους χρήσης της τέχνης στην εκπαίδευση: 12 αναφορές.

β. Τη χρήση των κριτικών ερωτήσεων, που ενσωματώνει την κριτική σκέψη στην εκπαίδευση ενηλίκων: 8 αναφορές.

Χαρακτηριστικές απαντήσεις:

«Έμαθα να φτιάχνω κριτικές ερωτήσεις, επίσης στα άλλα θέματά μου. Έμαθα πώς να κάνω τους εκπαιδευόμενους να στοχαζονται με κριτικό τρόπο μέσω των ερωτήσεών μου. Έμαθα να ρωτώ τον εαυτό μου πριν θέσω ερωτήσεις, ποιος είναι ο στόχος των ερωτήσεών μου.»

«(Έμαθα) Ότι η τέχνη στις διάφορες μορφές της είναι ένα πολύ καλό εργαλείο για να κατανοούνται καλύτερα πολύπλοκα θέματα, και ότι αν έχεις την τεχνογνωσία του πώς να θέτεις και να χρησιμοποιείς κριτικές ερωτήσεις και να μπορείς να τις συσχετίζεις με την καλή τέχνη, έχεις καλύτερες πιθανότητες να πετύχεις τους στόχους του μαθήματός σου.»

«Το ARTiT μου έδωσε μια 'νέα' μεθοδολογία και ένα νέο τρόπο να πλησιάζω την τέχνη με έναν πολύ ανταμοιφτικό και εποικοδομητικό τρόπο.»

Επιπλέον, τέθηκε στους εκπαιδευτές μια πιο εξειδικευμένη ερώτηση, με στόχο να διαπιστωθεί ο βαθμός στον οποίο θεωρούν ότι μπορούν να χειρίζονται το απαιτητικό

³⁷ Ερώτηση 1 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

ζήτημα των κριτηρίων επιλογής έργων τέχνης για εκπαιδευτικούς σκοπούς: «Θεωρείτε ότι το ARTiT σας βοήθησε να προσδιορίσετε περισσότερο σαφή κριτήρια που χρησιμοποιούνται στη διεργασία επιλογής έργων τέχνης για προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων;»³⁸ Σχεδόν όλοι όσοι απάντησαν δήλωσαν «πολύ» (10) ή «πάρα πολύ» (4) και τρεις μόνο απάντησαν «αρκετά». Από αυτά τα δεδομένα αντλούμε επίσης ένδειξη της αυτοπεποίθησης που απέκτησαν οι εκπαιδευτές ως προς τη χρήση της μεθόδου. Στο ζήτημα αυτό είναι αφιερωμένη η επόμενη ενότητα.

³⁸ Ερώτηση 8 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

11. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗΣ

Ένα ζήτημα που απασχολούσε τους εκπαιδευτές στην έναρξη του προγράμματος ήταν κατά πόσο χρειάζεται να είναι ειδικοί στην τέχνη (βλ. στη σελίδα 8 καθώς και στο κείμενο *Μεθοδολογία του ARTiT*, σ. 21). Στο τέλος του προγράμματος, στην ερώτηση «*Χρειάζεται οι εκπαιδευτές ενηλίκων να είναι ειδικοί στην τέχνη προκειμένου να εφαρμόζουν τη μέθοδο του ARTiT;*»³⁹ όλοι όσοι απάντησαν (15 άτομα) εξέφρασαν αρνητική γνώμη, δείχνοντας με αυτό τον τρόπο ότι επιτυγχάνεται ένας βασικός στόχος του προγράμματος, που είναι να έχουν οι εκπαιδευτές την αυτοπεποίθηση ότι μπορούν να εφαρμόζουν τη βασισμένη στην τέχνη μέθοδο χωρίς να απαιτείται να έχουν καλλιτεχνική εκπαίδευση, αρκεί να ενημερώνονται σχετικά και να αυτομορφώνονται. Χαρακτηριστικές αιτιολογήσεις αυτής της γνώμης των εκπαιδευτών ήταν:

«Μπορούν να χρησιμοποιούν τα μάτια τους, τα αυτιά τους, τις αισθήσεις τους, και να επικοινωνούν μέσω κριτικών ερωτήσεων.»

«Χρειάζονται καλή συμβουλή, και μετά με το δικό τους τρόπο θα αναγνωρίζουν ποια έργα τέχνης θα μπορούσαν να διαλέξουν. Ωστόσο, όταν έχεις επιλέξει ένα έργο, θεωρώ ότι είναι σημαντικό να μάθεις για το υπόβαθρό του και να δουλέψεις μόνη σου επάνω σε αυτό, έτσι ώστε τελικά να το έχεις κάπως διερευνήσει η ίδια. Ύστερα, φυσικά πάντα θα μάθεις περισσότερα για αυτό στην τάξη μέσα από τους συμμετέχοντες.»

«Είμαι βέβαιη ότι το σεμινάριο στην Αθήνα (εκπαίδευση εκπαιδευτών) άνοιξε τα μάτια μου στις δυνατότητες της τέχνης – και νομίζω ότι κάποιος χρειάζεται ένα τέτοιο σεμινάριο. Αλλά δεν χρειάζεται να διαρκεί μια εβδομάδα. Στο μέτρο που έχεις κάποιο παραδειγματικό υλικό και οδηγίες για κριτικές ερωτήσεις, θα μπορέσεις να βρεις καλά παραδείγματα τέχνης.»

Ένα ακόμα ζήτημα που απασχολούσε αρχικά τους εκπαιδευτές ήταν αν η μέθοδος μπορεί να εφαρμόζεται σε όλα τα θέματα της εκπαίδευσης ενηλίκων (βλ. στο κείμενο *Μεθοδολογία του ARTiT*, σ. 21). Στη σχετική ερώτηση που τέθηκε στους εκπαιδευτές στο τέλος του προγράμματος⁴⁰, όλοι πλην ενός, απάντησαν θετικά, δείχνοντας ότι σε ένα ακόμα ζήτημα υιοθετούν το σκεπτικό του προγράμματος, καθώς και ότι έχουν την αυτοπεποίθηση να το εφαρμόζουν στο μέλλον ευέλικτα, σε διάφορα εκπαιδευτικά πλαίσια. Αυτό εξάλλου φάνηκε καθαρά και στις απαντήσεις τους στην ερώτηση «*Ποια θα είναι τα επόμενα 'θήματά' σας, αναφορικά με την εφαρμογή της μεθόδου του ARTiT;*»⁴¹ Αν και υπήρξαν δύο συνάδελφοι που απάντησαν ότι δεν είναι βέβαιοι αν θα συνεχίσουν να εργάζονται ως εκπαιδευτές ενηλίκων, όλοι οι άλλοι ανέφεραν ότι θα συνεχίσουν να εφαρμόζουν τη μέθοδο όσο μπορούν περισσότερο και όσο γίνεται πιο δημιουργικά, μέσα σε διάφορα εκπαιδευτικά πλαίσια. Η απάντηση των εκπαιδευτών που συνεργάστηκαν για την εκπαίδευση φυλακισμένων και στελεχών ενός μουσείου είναι χαρακτηριστική:

«Μαζί με τον Willy, συμφωνήσαμε να εργαστούμε μαζί: τέσσερις με έξι φορές το χρόνο, θα εργάζεται με τους σπουδαστές του/φυλακισμένους. Θα σχεδιάζει τις

³⁹ Ερώτηση 10α του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

⁴⁰ Ερώτηση 9 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

⁴¹ Ερώτηση 11 του 4^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

επισκέψεις του χρησιμοποιώντας τη μεθοδολογία του ARTiT. Πέρα από αυτό, θα χρησιμοποιώ τη μεθοδολογία στην καθημερινή μου δουλειά στο μουσείο, όσο περισσότερο μπορώ!»

ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Στο ARTiT συμμετείχαν πλήρως 19 εκπαιδευτές από την Δανία, την Ελλάδα, την Ρουμανία και την Σουηδία. Δεν είχαν εξειδικευμένες γνώσεις στη χρήση της τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων, ωστόσο προσήλθαν στο πρόγραμμα με ανοικτή διάθεση.

Ακολούθησε το σεμινάριο της εκπαίδευσης των εκπαιδευτών, που συγκέντρωσε θετικές γνώμες τόσο για την οργάνωσή του, όσο και για τη μέθοδο και το υλικό που παρουσιάστηκαν στους εκπαιδευτές και συνδυάστηκαν με ασκήσεις πρακτικής εφαρμογής. Φεύγοντας από το σεμινάριο, οι εκπαιδευτές φαινόταν ότι είχαν υιοθετήσει τις αρχές και τη μεθοδολογία του ARTiT και ήταν έτοιμοι να το εφαρμόσουν. Εξάλλου αργότερα, στο τέλος της πιλοτικής εφαρμογής, αναγνώρισαν ότι το σεμινάριο τους βοήθησε καταλυτικά ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν στο έργο τους.

Η πιλοτική εφαρμογή άρχισε τον Ιανουάριο του 2012. Προσήλθαν να συμμετάσχουν 212 εκπαιδευόμενοι από τις τέσσερις χώρες, κατανεμημένοι σε ένα φάσμα ποικίλων φορέων εκπαίδευσης ενηλίκων. Οι περισσότεροι ήταν γυναίκες, είχαν μέση ηλικία (31 έως 50 ετών), ενώ 2/3 είχαν τελειώσει το Πανεπιστήμιο.

Στην έναρξη του προγράμματος, είχε ενδιαφέρον να διαπιστωθεί η στάση των συμμετεχόντων απέναντι στη χρήση μιας εκπαιδευτικής μεθόδου βασισμένης στην τέχνη, δεδομένου ότι αυτό αποτελούσε τον πυρήνα της μεθοδολογίας του ARTiT. Σχεδόν οι μισοί εξέφρασαν μια αρνητική και αμφίθυμη στάση, ωστόσο στη μεγάλη πλειοψηφία τους εκδήλωσαν ενδιαφέρον να δοκιμάσουν την αισθητική εμπειρία στο πλαίσιο του προγράμματος. Από την άλλη, σε ό,τι αφορά στην ικανότητά τους για δημιουργική/κριτική σκέψη – η ανάπτυξη της οποίας αποτελούσε έναν από τους θεμελιώδεις στόχους του προγράμματος – κυμαινόταν στο 2,0 μέσα στην 1-3 «Κλίμακα Αποτίμησης της Δημιουργικής/Κριτικής Σκέψης» που διαμορφώθηκε για τις ανάγκες αποτίμησης των πεπραγμένων του προγράμματος.

Στο τέλος της πιλοτικής εφαρμογής η γνώμη των εκπαιδευθέντων για το ARTiT και ειδικότερα για τη μεθοδολογία του ήταν πολύ θετική (77% δήλωσαν ότι το πρόγραμμα τους άρεσε πολύ ή πάρα πολύ και αντίστοιχα 81% δήλωσαν το ίδιο για τη μέθοδο).

Τα δεδομένα που προέκυψαν από τα ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν οι συμμετέχοντες, από τα κείμενα που έγραψαν, αλλά και από τις διαπιστώσεις των εκπαιδευτών, αποτελούν ισχυρές ενδείξεις ότι επιτεύχθηκε σε σημαντικό βαθμό η – μέσα από τη συστηματική επεξεργασία έργων τέχνης και το διάλογο με βάση κριτικές ερωτήσεις που σχετίζονταν με αυτά – ανάπτυξη της δημιουργικής/κριτικής σκέψης των εκπαιδευομένων επάνω σε διάφορα θέματα. Προέκυψαν επίσης ενδείξεις ότι, ως προς αυτό το ζήτημα, υπήρξε ραγδαία πρόοδος των εκπαιδευομένων που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Ταυτόχρονα, υπήρξε ένα ακόμα σημαντικό αποτέλεσμα. Οι συμμετέχοντες έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα – υψηλής αισθητικής αξίας – έργα τέχνης που έχουν ενταχθεί στο υλικό του ARTiT. Εξοικειώθηκαν με την επεξεργασία των σημαντικών καλλιτεχνημάτων και την απόλαυσαν. Αυτό αφορά με έμφαση τις ομάδες εκπαιδευομένων που είχαν στερηθεί, για λόγους που σχετίζονται με τη διεργασία της κοινωνικοποίησής τους, την επαφή με τη σπουδαία τέχνη.

Τέλος, αφού τελείωσε η πιλοτική εφαρμογή, οι 19 εκπαιδευτές που συμμετείχαν έδειξαν, τόσο με τις απαντήσεις τους στα ερωτηματολόγια αξιολόγησης όσο και με τις εργασίες τους που αφορούσαν περαιτέρω εφαρμογές της μεθόδου, ότι έχουν αποκτήσει την κατάλληλη τεχνογνωσία αλλά και την αυτοπεποίθηση ώστε να πραγματοποιούν τις εφαρμογές με αποτελεσματικό τρόπο.

Το σύνολο των παραπάνω δεδομένων δείχνει ότι οι στόχοι του ARTiT επιτεύχθηκαν. Πρώτον, οι εκπαιδευτές που συμμετείχαν, αφού εκπαιδεύτηκαν στην καινοτομική μεθοδολογία του προγράμματος, έχουν υιοθετήσει σε βάθος τη φιλοσοφία και τη μεθοδολογία του και είναι σε θέση να την εφαρμόζουν ευέλικτα σε ποικίλα εκπαιδευτικά πλαίσια. Δεύτερον, μέσα από την εφαρμογή αυτή προσεγγίζεται ένας σημαντικός στόχος, που αφορά τους εκπαιδευόμενους, ιδιαίτερα εκείνους που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη: Ενδυναμώνεται η δημιουργική/κριτική σκέψη τους, συνακόλουθα διευρύνεται ο τρόπος με τον οποίο κατανοούν τον εαυτό τους, τους άλλους και την κοινωνική πραγματικότητα της οποίας αποτελούν μέρος. Ακόμα, η εφαρμογή του ARTiT τους προσφέρει πρόσβαση σε ένα από τα μέσα που μπορούν να συντείνουν στην επίτευξη του παραπάνω στόχου: Αναπτύσσουν ποιοτική επαφή με την τέχνη και αρχίζουν να θεωρούν την πολιτιστική εμπειρία ως ένα οργανικό μέρος της εκπαίδευσής τους και ευρύτερα της ζωής τους.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Κάθε διεργασία αξιολόγησης ενός εκπαιδευτικού project είναι σκόπιμο να καταλήγει σε αναστοχασμό σχετικά με το θεωρητικό πλαίσιο και τη μέθοδο που ακολούθησε αυτό το project. Η παρούσα Έκθεση Αξιολόγησης μας οδήγησε σε μια σειρά από αναστοχαστικές σκέψεις, τις οποίες ενσωματώσαμε τόσο στην τελική μορφή του κειμένου όσο και στο κείμενο *Η Μεθοδολογία του ARTiT*.

Οι πιο βασικές από αυτές τις σκέψεις είναι οι ακόλουθες.

- Επιβεβαιώθηκε η σημασία που έχει η ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων σε όλα τα στάδια της μεθόδου, και ιδιαίτερα στα στάδια της επιλογής και της επεξεργασία των έργων τέχνης.
- Φάνηκε η ανάγκη να εξασφαλίζεται διαθέσιμος χρόνος για την εφαρμογή της μεθόδου, ώστε αυτή να ανάγεται σε ένα από τα βασικά συστατικά στοιχεία της μαθησιακής διεργασίας.
- Φάνηκε ότι είναι απαραίτητη η εκπαίδευση των εκπαιδευτών επάνω στη μέθοδο, καθώς και η τροφοδότησή τους με αρχείο έργων τέχνης.
- Αποδείχθηκε ότι είναι πολύ χρήσιμη η συσχέτιση των έργων τέχνης με κριτικές ερωτήσεις, έτσι ώστε να διευκολύνεται η χρήση της αισθητικής εμπειρίας ως εναύσματος για την ανάπτυξη της δημιουργικής και κριτικής σκέψης επάνω σε διάφορα ζητήματα.
- Επιβεβαιώθηκε η σημασία που έχει το να καταβάλλουν οι εκπαιδευτές κάθε προσπάθεια ώστε να εξασφαλίζεται η πρόσβαση των εκπαιδευομένων στην αισθητική εμπειρία, ιδίως εκείνων που δεν είναι εξοικειωμένοι με αυτήν.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θέλουμε να ευχαριστήσουμε θερμά όλους τους εκπαιδευόμενους που πήραν μέρος στο πρόγραμμα. Επίσης, τους εκπαιδευτές που το εφάρμοσαν πιλοτικά και του προσέδωσαν υπόσταση: Valentina Albulescu, Victoria Badescu, Carina Bergström, Petre-Remus Cirstea, Corina Georgescu, Anca Giura, Pia Gormsen, Olimpia Iancu, Μαρία Καγιαβή, Παναγιώτη Κουτρουβίδη, Tina Madsen, Ήρα Παπαγεωργίου, Miryam Rosenfeld, Ρένα Σωπασή, Karina Thogersen, Willy Torp, Γιούλη Τσεντούρου, Anne Mette Wennemo, Heléne Zallin.

Θέλουμε τέλος να ευχαριστήσουμε την Μαρία Κωτσιομύτη, η οποία συνέβαλε με ιδέες της στη διαμόρφωση του παραρτήματος του 3^{ου} ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΕΣ

1^ο Ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευτές (συμπληρώθηκε <u>πριν</u> την έναρξη του προγράμματος εκπαίδευσης εκπαιδευτών)		
Όνομα:	Επώνυμο:	
1. Χρησιμοποιείτε μεθόδους παρατήρησης/επεξεργασίας έργων τέχνης στη διδασκαλία σας σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων;		
Ναι ☐	Όχι ☐	
2. Αν ΝΑΙ:		
α) Πόσο συχνά?		
Πολύ συχνά ☐	Αρκετά συχνά ☐	Σπάνια ☐
β) Ποιοι είναι οι σκοποί και οι στόχοι σας όταν χρησιμοποιείτε εκπαίδευσης βασισμένη στην τέχνη;		
<hr/> <hr/>		
γ) Ποια είδη τέχνης χρησιμοποιείτε;		
γ1. Εικαστικά;	Ναι ☐	Όχι ☐
Αν ναι, δώστε κάποια παραδείγματα:		
<hr/> <hr/>		
γ2. Κινηματογραφικά έργα;	Ναι ☐	Όχι ☐
Αν ναι, δώστε κάποια παραδείγματα:		
<hr/> <hr/>		
γ3. Μουσικά έργα;	Ναι ☐	Όχι ☐
Αν ναι, δώστε κάποια παραδείγματα:		
<hr/> <hr/>		
γ4. Λογοτεχνικά έργα / Ποίηση	Ναι ☐	Όχι ☐
Αν ναι, δώστε κάποια παραδείγματα:		
<hr/> <hr/>		

δ) Χρησιμοποιείτε κάποια συγκεκριμένη εκπαιδευτική μέθοδο της βασισμένης στην τέχνη εκπαίδευσης;

Ναι Όχι

ε) Εάν ναι, δώστε μια σύντομη περιγραφή:

στ) Χρησιμοποιείτε συγκεκριμένη μεθοδολογία ή συγκεκριμένα κριτήρια όταν επιλέγετε τα έργα τέχνης;

Ναι Όχι

ζ) Εάν ναι, δώστε μια σύντομη περιγραφή:

3. Σας αρέσει η Τέχνη;

Πολύ Αρκετά Λίγο

4. Μπορείτε να αναφέρετε μερικούς πίνακες ζωγραφικής που σας αρέσουν πολύ;

Τίτλος Πίνακα	Ζωγράφος
1.	
2.	
3.	

5. Μπορείτε να αναφέρετε μερικά κινηματογραφικά έργα που σας αρέσουν πολύ;

Τίτλος Ταινίας	Σκηνοθέτης
1.	
2.	
3.	

6. Μπορείτε να αναφέρετε κάποια έργα από τη λογοτεχνία, το θέατρο, την ποίηση που σας αρέσουν πολύ;

Τίτλος	Συγγραφέας
1.	
2.	
3.	

7. Μπορείτε να αναφέρετε κάποια μουσικά έργα που σας αρέσουν πολύ;

Τίτλος	Συνθέτης/Ερμηνευτής
1.	
2.	
3.	

8. Πώς νοιώθετε σχετικά με τη χρησιμοποίηση έργων τέχνης στη μαθησιακή διεργασία;

9. Με ποιο τρόπο νομίζετε ότι η χρήση της τέχνης μπορεί να διευκολύνει τη μαθησιακή διεργασία;

10. Ποια θα μπορούσε να είναι τα εμπόδια στη χρήση της τέχνης στη μάθηση και ποια τα πλεονεκτήματα;

11. Ποιες είναι οι προσδοκίες σας σχετικά με το πρόγραμμα εκπαίδευσης ARTiT;

1

2

3

4

5

1=χαμηλό επίπεδο
προσδοκιών

5=υψηλό επίπεδο
προσδοκιών

Εξηγήστε:

12. Έχετε κάποιες ειδικές γνώσεις επάνω:

στη Μουσική:

στα Εικαστικά:

στη Λογοτεχνία/Ποίηση/Θέατρο

στον Κινηματογράφο

σε άλλη μορφή Τέχνης:

2^ο Ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευτές (συμπληρώθηκε στο τέλος του προγράμματος εκπαίδευσης εκπαιδευτών): 2/12/2011				
Όνομα:	Επώνυμο:			
1α. Σας άρεσε το πρόγραμμα εκπαίδευσης εκπαιδευτών;				
1 Καθόλου	2 Λίγο	3 Αρκετά	4 Πολύ	5 Πάρα πολύ
1β. Εξηγήστε:				
<hr/> <hr/>				
2. Ποια είναι άποψή σας:				
α. Για τη μεθοδολογία του ARTiT;				
<hr/> <hr/>				
β. Για τα εκπαιδευτικά υλικά του ARTiT;				
<hr/> <hr/>				
3. Έχετε κάποιες προτάσεις σχετικά με τα επόμενα βήματα του ARTiT;				
<hr/> <hr/>				

3^ο Ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευτές (συμπληρώθηκε λίγες μέρες μετά τη διεξαγωγή του πιλοτικού προγράμματος): Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2012	
Όνομα:	Επώνυμο:
1α. Σε ποιον οργανισμό χρησιμοποίησατε τη μεθοδολογία του ARTiT; (παρακαλώ αναφέρετε το όνομα του οργανισμού και το πεδίο δραστηριοποίησής του). <hr/> <hr/>	
1β. Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά της ομάδας στην οποία αξιοποιήσατε τη μεθοδολογία του ARTiT; <hr/> <hr/>	
1γ. Είχατε εργαστεί με ομάδες με παρόμοια χαρακτηριστικά στο παρελθόν; Ναι, πολύ ☐ Ναι, λίγο ☐ Όχι ☐	
2. Ποιος ήταν ο τίτλος της εκπαιδευτικής ενότητας στην οποία χρησιμοποίησατε τη μεθοδολογία του ARTiT; <hr/>	
3. Πόσοι εκπαιδευόμενοι συμμετείχαν; Περισσότεροι από 20 ☐ 14-20 ☐ Λιγότεροι από 14 ☐	
4. Ποια ήταν η συνολική διάρκεια του προγράμματος στο πλαίσιο του οποίου χρησιμοποίησατε τη μεθοδολογία του ARTiT; 10 ώρες ☐ 11-20 ώρες ☐ Περισσότερες από 20 ώρες ☐	
5α. Πόσες ώρες χρησιμοποίησατε μεθοδολογία βασισμένη στην τέχνη; Λιγότερο από 5 ώρες ☐ 5-9 ώρες ☐ 10 ώρες ☐	
5β. Για ποια υπο-θέματα του ARTiT χρησιμοποίησατε μεθοδολογία βασισμένη στην τέχνη; <hr/> <hr/>	

6. Παρακαλούμε συμπληρώστε τον παρακάτω πίνακα:					
ΠΩΣ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΑΤΕ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ					
Τίτλοι υπο-θεμάτων του ARTiT στα οποία χρησιμοποιήσατε μεθοδολογία βασισμένη στην τέχνη	Διάρκεια κάθε υπο-θέματος (ώρες)	Στόχοι κάθε υπο-θέματος	Μέθοδοι / Τεχνικές [Σημείωση: i) Ποιο Μοντέλο / Εναλλακτική του ARTiT χρησιμοποιήσατε, ii) Ποιους τρόπους επεξεργασίας των έργων τέχνης (α-ε) χρησιμοποιήσατε στο 5 ^ο στάδιο, iii) Ποιους τρόπους συμμετοχής των εκπαιδευομένων (α-ε) χρησιμοποιήσατε στο 4 ^ο στάδιο Which way for the learners' participation did you use at the forth stage (a-e, see page 18 της Μεθοδολογίας του ARTiT)]	Κριτικές ερωτήσεις που επεξεργάστηκε η ομάδα στην εκπαιδευτική διεργασία (χρησιμοποιήστε την αρίθμηση του ARTiT: α, β, γ κλπ.)	Έργα τέχνης που συνδέθηκαν με κάθε κριτική ερώτηση (αναφέρετε την αρίθμηση του ARTiT για την ερώτηση και το όνομα του καλλιτέχνη)
Παράδειγμα: 1 ^ο Υπο-θέμα:		Γνώσεις: Δεξιότητες: Στάσεις:	Παράδειγμα: i) Μοντέλος 2 / 1 ^η Εναλλακτική ii) Τεχνική του Perkins και (ίσως)... iii) α	Παράδειγμα: β →	Παράδειγμα: 1: Jean Baptiste – Simeon Chardin, 11: Θ. Αγγελόπουλος
2 ^ο Υπο-θέμα: ...		Γνώσεις: Δεξιότητες: Στάσεις:	Παράδειγμα: i) ... ii) ... iii) ...	Παράδειγμα: ...	Παράδειγμα: ...
3 ^ο Υπο-θέμα: ...		Γνώσεις: Δεξιότητες: Στάσεις:	Παράδειγμα: i) ... ii) ... iii) ...	Παράδειγμα: ...	Παράδειγμα: ...

7. Ποια ήταν η κυριότερη δυσκολία κατά την εφαρμογή του ARTiT;

8. Τι σας βοήθησε περισσότερο κατά την εφαρμογή;

9α. Επιτεύχθηκαν οι στόχοι του ARTiT;

1	2	3	4	5
Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ

9β. Εξηγήστε:

10. Εάν σας ζητηθεί να χρησιμοποιήσετε ξανά τη μεθοδολογία του ARTiT, τι αλλαγές θα προτείνατε;

11α. Σε ποιο βαθμό το σεμινάριο εκπαίδευσης εκπαιδευτών σας βοήθησε στην εφαρμογή της μεθοδολογίας του ARTiT;

1	2	3	4	5
Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ

11β. Εξηγήστε:

**Παράρτημα 3^ο Ερωτηματολογίου για τους εκπαιδευτές
ΦΥΛΛΟ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗΣ⁴²**

(Το φύλλο συμπληρωνόταν στο τέλος κάθε ημέρας εφαρμογής της μεθοδολογίας)

ΠΕΔΙΟ:**ΗΜΕΡΑ:****Τίτλος υπο-θέματος:****Ημερομηνία:**

(Κλίμακα likert): 1-5 (καθόλου/λίγο/αρκετά/πολύ/πάρα πολύ)

1. Το μάθημα άρεσε στους εκπαιδευόμενους.	1	2	3	4	5
2. Το μάθημα άρεσε σε μένα.	1	2	3	4	5
3. Οι εκπαιδευόμενοι επανεξέτασαν στερεοτυπικές ιδέες ή παραδοχές τους.	1	2	3	4	5
4. Οι εκπαιδευόμενοι εξέφρασαν νέες ή/και εναλλακτικές ιδέες.	1	2	3	4	5
5. Οι εκπαιδευόμενοι εκτίμησαν τη συμβολή της τέχνης στην επεξεργασία του θέματος.	1	2	3	4	5
6. Οι εκπαιδευόμενοι εκτίμησαν την τέχνη περισσότερο από πριν.	1	2	3	4	5
7α. Οι εκπαιδευόμενοι μου έδωσαν την εντύπωση πως τους άρεσαν κάποια έργα τέχνης.	1	2	3	4	5

7β. Αν ναι (4-5), ποια; (ονόματα δημιουργών)

8α. Παρατήρησα θετική αλλαγή στη στάση των εκπαιδευομένων απέναντι στην κριτική και δημιουργική σκέψη μετά την επεξεργασία κάποιων συγκεκριμένων έργων τέχνης.	1	2	3	4	5
--	---	---	---	---	---

8β. Αν ναι (4-5), ποια έργα τέχνης; (ονόματα δημιουργών)

9. Πόσες ώρες χρησιμοποιήσατε τη Μεθοδολογία του ARTiT αυτή την ημέρα; _____

⁴² Στη διαμόρφωση του παραρτήματος του 3^ο ερωτηματολογίου αξιοποιήθηκαν ιδέες της Μαρίας Κωτσιομύτη.

4^ο Ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευτές
 (συμπληρώθηκε αφού εκπύνησαν την εργασία): Μάρτιος-Μάιος 2012

Όνομα: _____ Επώνυμο: _____

Μετά τη συμμετοχή σας στο σεμινάριο εκπαίδευσης εκπαιδευτών στην Αθήνα, την εφαρμογή του πιλοτικού προγράμματος, αλλά και την ανάπτυξη της δικής σας ενότητας:

1. Τι νέο μάθατε ενδεχομένως από το ARTiT;

2. Πώς νιώθετε σχετικά με τη χρησιμοποίηση έργων τέχνης την εκπαιδευτική διεργασία;

3. Με ποιον τρόπο νομίζετε ότι η τέχνη μπορεί να διευκολύνει τη μαθησιακή διεργασία;

4. Ποια θα μπορούσαν να είναι τα εμπόδια στη χρήση της τέχνης στη μάθηση και ποια τα πιθανά πλεονεκτήματα;

5α. Ποια είναι η τελική σας γνώμη για το ARTiT;

1

2

3

4

5

1=χαμηλότερος βαθμός
ικανοποίησης

5=μέγιστος βαθμός
ικανοποίησης

5β. Εξηγήστε:

6α. Ποια είναι η τελική σας γνώμη για τη μεθοδολογία του ARTiT;

1

2

3

4

5

1=χαμηλότερος βαθμός
ικανοποίησης

5=μέγιστος βαθμός
ικανοποίησης

6β. Εξηγήστε:

7α. Ποια είναι η τελική γνώμη σας για το υλικό που χρησιμοποιήθηκε;				
1	2	3	4	5
1=χαμηλότερος βαθμός ικανοποίησης			5=μέγιστος βαθμός ικανοποίησης	
7β. Εξηγήστε:				

8. Θεωρείτε ότι το ARTiT σας βοήθησε να προσδιορίσετε περισσότερο σαφή κριτήρια που χρησιμοποιούνται στη διεργασία επιλογής έργων τέχνης για προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων;				
1	2	3	4	5
Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ
9. Πιστεύετε πως η μέθοδος θα μπορούσε να εφαρμόζεται σε όλα τα θέματα της εκπαίδευσης ενηλίκων;				
Ναι ☐		Όχι ☐		Δε γνωρίζω ☐
10α. Χρειάζεται οι εκπαιδευτές ενηλίκων να είναι ειδικοί στην τέχνη προκειμένου να εφαρμόζουν τη μέθοδο του ARTiT;				
Ναι ☐			Όχι ☐	
10β. Αν όχι, πώς θα μπορούσαν ενδεχομένως να αναγνωρίζουν και να επιλέγουν τα κατάλληλα έργα τέχνης;				

11. Ποια θα είναι τα επόμενα 'βήματά' σας, αναφορικά με την εφαρμογή της μεθόδου του ARTiT;				

12. Αν σας ρωτούσαν σήμερα αν σας αρέσει η τέχνη τι θα λέγατε;				
Πολύ ☐		Αρκετά ☐		Λίγο ☐

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΜΕΝΟΥΣ

1 ^ο Ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευόμενους (συμπληρώθηκε στην έναρξη του πιλοτικού προγράμματος)				
1. Φύλο:	Άνδρας ☐	Γυναίκα ☐		
2. Ηλικία:	Κάτω από 30 ☐	30 – 40 ☐	41 – 50 ☐	Άνω των 50 ☐
3. Επάγγελμα:				
Άνεργος	☐			
Αγρότης	☐			
Εργάτης	☐			
Χειροτέχνης /Τεχνίτης	☐			
Υπάλληλος Γραφείου	☐			
Στέλεχος σε φορέα	☐			
Εκπαιδευτικός	☐	Παρακαλώ Επεξηγήστε _____		
Επιχειρηματίας / Έμπορος	☐			
4. Εκπαίδευση				
Πανεπιστήμιο	☐			
Λύκειο	☐			
Γυμνάσιο	☐			
Δημοτικό	☐			
5. Σας αρέσει η Τέχνη;				
1 Καθόλου	2 Λίγο	3 Αρκετά	4 Πολύ	5 Πάρα πολύ
6. Μπορείτε να αναφέρετε κάποια εικαστικά έργα που σας αρέσουν;				
Τίτλος του έργου		Καλλιτέχνης		
1				
2				
3				
7. Μπορείτε να αναφέρετε κάποια κινηματογραφικά έργα που σας αρέσουν;				
Τίτλος ταινίας		Σκηνοθέτης		
1				
2				
3				
8. Μπορείτε να αναφέρετε κάποια λογοτεχνικά, θεατρικά, ποιητικά έργα που σας αρέσουν;				
Τίτλος		Συγγραφέας		

1	
2	
3	
9. Μπορείτε να αναφέρετε κάποια μουσικά έργα που σας αρέσουν;	
Τίτλος	Συνθέτης/Ερμηνευτής
1	
2	
3	
10. Πώς νιώθετε σε σχέση με την χρησιμοποίηση έργων τέχνης στη διάρκεια της εκπαιδευτικής διεργασίας;	

2ο Ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευόμενους
(συμπληρώθηκε στη διάρκεια της πιλοτικής εφαρμογής, κατά ομάδες 4-5 ατόμων)

Ερώτηση : «Ποια είναι η γνώμη σας για;»

Απάντηση:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

***π.χ. Ποια είναι η γνώμη σας για τη μετανάστευση;**

3ο Ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευόμενους
(συμπληρώθηκε από τους εκπαιδευόμενους με την ολοκλήρωση του πιλοτικού προγράμματος, κατά ομάδες 4-5 ατόμων)

Ερώτηση : Μετά την ολοκλήρωση του εκπαιδευτικού προγράμματος «Ποια είναι η γνώμη σας για;»

Απάντηση:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4 ^ο Ερωτηματολόγιο για τους εκπαιδευόμενους (συμπληρώθηκε στο τέλος του πιλοτικού προγράμματος)				
1. Φύλο:	Άνδρας ☐	Γυναίκα ☐		
2. Ηλικία:	Κάτω από 30 ☐	30 – 40 ☐	41 – 50 ☐	Άνω των 50 ☐
3. Επάγγελμα:				
Άνεργος	☐			
Αγρότης	☐			
Εργάτης	☐			
Χειροτέχνης /Τεχνίτης	☐			
Υπάλληλος Γραφείου	☐			
Στέλεχος σε φορέα	☐			
Εκπαιδευτικός	☐	Παρακαλώ Επεξηγήστε _____		
Επιχειρηματίας / Έμπορος	☐			
4. Εκπαίδευση				
Πανεπιστήμιο	☐			
Λύκειο	☐			
Γυμνάσιο	☐			
Δημοτικό	☐			
5. Ποια εκπαιδευτική ενότητα παρακολουθήσατε;				
6α. Σας άρεσε το πρόγραμμα ARTiT;				
1 Καθόλου	2 Λίγο	3 Αρκετά	4 Πολύ	5 Πάρα πολύ
6β. Παρακαλώ εξηγήστε:	----- ----- ----- ----- -----			
7α. Σας άρεσε η εκπαίδευση μέσω της αξιοποίησης έργων τέχνης;				
1 Καθόλου	2 Λίγο	3 Αρκετά	4 Πολύ	5 Πάρα πολύ
7β. Παρακαλώ εξηγήστε:	----- ----- ----- ----- -----			

8. Ποια έργα Τέχνης (από τις εικαστικές τέχνες , τον κινηματογράφο, τη μουσική, το θέατρο, τη λογοτεχνία, την ποίηση κ.λπ) από αυτά που παρουσιάστηκαν στη διάρκεια του προγράμματος σας άρεσαν περισσότερο;

Τίτλος του Έργου Τέχνης	Καλλιτέχνης
1	
2	
3	
4	
5	

9. Ποια έργα Τέχνης από αυτά που παρουσιάστηκαν στη διάρκεια του προγράμματος γνωρίζατε ήδη;

Τίτλος του Έργου Τέχνης	Καλλιτέχνης
1	
2	
3	
4	
5	